

ПРЕДГОВОР

Името на бележития български артист Борис Христов е твърде добре познато на нашата културна общественост, за да бъде отделно пояснявано и изтъквано кой е той и какви са неговите заслуги. Нещо повече - в сърцето на всеки непредубеден музикален любител или културен оперен ценител то отдавна заема своето заслужено място. Необикновено популярно, извънредно скъпо и спонтанно любимо, артистичното име на този прославен певец отдавна принадлежи на съкровищницата на нашето оперно-изпълнителско изкуство, то е висш етап в неговата история, дори бих казал, че е оправдана национална гордост в областта на международните ни завоевания в изкуството и културата. И все пак появата на тази първа книга за Борис Христов неизбежно поражда много нови размисли около мястото и значението на неговото творческо дело, допълня, осмисля и определя представите за този колос на съвременното певческо изкуство. Краткият животописен очерк на Олга Дейкова за такъв елитен представител на вокалното майсторство иде да задоволи една отдавна назряла нужда за многобройните му почитатели, както и да събере в едно сбито и популярно издание основните биографични и професионални данни от неговия артистичен път. Предлаганата книга съвсем не е научна музиколожка монография за певческата кариера на този световноизвестен оперен солист и концертен певец; не е и някаква романизирана апология на неговата личност и живот, нито пък някакво репортажно есе или журналистичен монтаж от интервюта и лични впечатления. Тя е преди всичко един добросъвестен и сполучлив опит да се предаде в най-лаконична и популярна форма целият разполагаем от авторката фактически материал около живота и дейността на Борис Христов, да се посочат в хронологически ред изворите на неговите успехи, неговият изключителен труд и всеотдайност в изкуството, сложната му житейска борба и скъпите плодове на победата - онези прекрасни творчески триумфи, които му донесоха международно признание и световна слава. Основната цел на авторката - да разкрие по възможност най-пълно артистичния портрет на Б. Христов - е както многократно аргументирана от точно доловени лични изводи, така и изобилно документирана с отзиви на европейския и американския музикален печат. Прави впечатление не само литературната лекота, с която авторката борави и разполага своя материал, но и безупречната добросъвестност, с която манипулира при изграждането и доказването на основните тези в книгата си. Над всяко съмнение е и любовта към предмета, с който се е заела, и дълбоката вътрешна убеденост, с която го предлага и защитава.

Написването на една първа книга за Борис Христов е особено сложна и деликатна задача. Трудността се корени преди всичко в особения случай, който тя представлява за нашата музикална и театрална действителност. На всички е известно, че цялата професионална дейност (опера и концертна) на изтъкнатия артист протича в чужбина. По редица различни причини тя и до днес не е пряко достойствие на нашите оперни и концертни ценители, за които липсва непосредственото зрително и звуково възприятие и произхождащата от него лична и пълна оценка. Малцината щастливци, които са имали този пряк контакт с изкуството на Б. Христов по сцените и концертните подиуми в Италия или другаде, все още се броят на пръсти у нас и тяхното мнение може да задоволи една или друга догадка, един или друг интерес или детайл, но съвсем не може да има задължителен характер за всички. Такива спорадични оценки или констатации винаги ще имат условно и консултативно значение. Тази липса на пряк и личен контакт с артистичното дарование и певческото майсторство на Б. Христов е и досега главната причина да не бъде издадена наша, от български

автор, монография за този бележит оперен солист. Един ден навярно сам Б. Христов ще напише книгата за своя артистичен живот. И тази книга вероятно ще бъде богат низ от откровения за неговите почитатели, съвременници и приятели. Защото той притежава и културата, и наблюдателността, и вкуса за мемоарния жанр. Може би ще се появят и студии или монографии (наши или преводни) за неговото изкуство, които ще запълнят съществуващата до днес празнина. Дотогава, а навярно и по-късно, предлаганата първа книга за него от О. Дейкова ще има своята полезна и неотменима стойност.

Ако днес ние не можем точно и безпрекословно да определим мястото и значението на такъв изключителен артист като Б. Христов в историята на българския оперен театър поради изцяло чуждестранния обseg на неговата вече двадесетгодишна професионална дейност, струва ни се, че това можем да сторим с много по-голяма сигурност в рамките и мащабите на неговата международна певческа кариера. Подобни случаи не са някакво съвсем изолирано явление в световната оперна практика. Мнозина прочути оперни солисти, като гръцкия бас Москона, румънското медзосопрано Кристофореану, австралийското сопрано Мелба, италианското сопрано Джанини и мн. др., проведоха почти изцяло артистичната си кариера в чужбина, без това да помрачава или отнема националната им принадлежност. И затова е уместно в рамките на

този кратък предговор съвсем бегло да се посочи мястото и значението на певеца и артиста Б. Христов именно в полето на неговото интернационално поприще. Пишещият тези редове е имал радостта да следи във възможната най-голяма пълнота всички оперни и концертни прояви на Б. Христов, предавани по италианското радио, както и от някои други радиостанции (Париж, Виена, Залцбург, Люцерн и пр.), да познава подробно всички негови фонозаписи и да притежава част от изобилната документация на чуждестранната музикална критика през изтеклите две десетилетия. Подхвърляйки на всестранен анализ многобройните лични слухови впечатления от тия радиопредавания и фонозаписи и съпоставяйки ги с меродавните оценки на най-изтъкнатите италиански и други музикални рецензенти, авторът на този предговор не може да отмени и някои решителни за него изводи, които счита за уместно да сподели с читателите на тази книга, тъй като те допълнят и доосветляват нейното съдържание. Б. Христов се появява и навлиза в живота на италианските и чуждестранните оперни театри почти в синора между две епохи. Разделната линия тук не е само току-що приключилата Втора световна война. Този период съвпада и с естествената смяна на две последователни певчески генерации за Италия. Дебютите на младия български певец минават по времето, когато е още жив споменът за най-феноменалния италиански бас Надзарено де Анджелис, когато все още не е помръкнала носталгията по другия блестящ бас Ецио Пинца, прекарващ последните си години върху сцената на „Метрополитен“ и в блестящите ревюта на Бродуей и Нюйоркската телевизия, когато в цяла Италия и Европа доминира властният ръст на другия първенец-басист Танкреди Пазеро. Италианската оперна публика и музикална критика все още измерват новите величини с понятията и представите за ранга на такива прочути басы като Джакомо Ваги, Лучиано Перони, Аугусто Беуф, Джулио Нери, когато възпоминанията за Албино Мароне, Умберто Ди Лелио и пр. и пр. все още не са замръкнали в паметта на поклонниците на белкантото, когато изгрява ярката звезда на всеобщия любимец Чезаре Сиепи. .. Това е същата епоха, в която имената на Йозеф фон Мановарда, Ивар Андресен, Херберт Алсен, Лудвиг Хофман изпълват с обаянието си германския и австрийския оперен театър, когато Максим Михайлов, Мак Рейзен и Александър Пирогов са първите сили на съветската оперна сцена, когато от скандинавските страни и други краища на света се появяват също забележителни

басови гласове.

Първите години от солистичната кариера на Б. Христов в италианските оперни театри неизбежно го сблъскват с конкуренцията на други по-млади или по-стари, но утвърдени певчески сили в басовия репертоар като Марио Петри, Никола Росси-Лемени, Джорджо Тоцци, Сесто Брускантини, Никола Закария, Рафаеле Арие, Плинио Клабаси, Иво Винко, Франко Калабрезе или Андреа Мокджели, Бруно Сбалкиеро, Итало Тайо, Уго Новели, Джузепе Маранини, Дуилио Баронти, Антонио Касинели, Джузепе Модести, Марко Стефаноне и мн. др. В това напрегнато съревнование нашият сънародник укрепва изпълнителския си ръст, налага индивидуалната си физиономия, изгражда личния си творчески престиж, за да достигне чрез богатия си многостранен и много-стилен репертоар до върховните откровения на художествената си природа -вокално-сценичните образи на Борис Годунов, крал Филип и Мефистофел. Първият налагащ се белег от артистичната кариера на Б. Христов е преди всичко нейният шеметно бърз възход. Над 40 роли за по-малко от 10 години - не са само някакъв учудващ количествен критерий, нито пък някакъв конгломерат от разнообразни и контрастни идеи, школи и стилове. И най-беглият поглед върху този пътър низ от музикално-театрални образи ни сочи необикновената работоспособност, издръжливост и схватливост на техния майстор-творец. Ръководствата на първите италиански оперни театри скоро оценяват изключителната музикалност на новоизгрялата звезда, неговия изумителен сценичен растеж, широката амплитуда на 'артистичните му превъплъщения. Наличието на такъв гъвкав и ефективен солист разширява техните репертоарни планове, обогатява програмните им проекти и реализации. Междувременно редяат редиците на най-видните застъпници на басовия репертоар. Де Анджелис е окончателно напуснал артистичното поприще, за да угасне след няколко години в старост и забрава; сърдечен разрив покосява живота на вече задокеанското светило Пинца; неизбежно и неумолимо се оттеглят от театралния живот Пазеро, Ваги и Беуф; преждевременната смърт на Нерони и Нери лишава публиката и театрите от скъпоценни и любими басы-солисти. Животът и смъртта, залезът и изгревът се редуват и в театралната действителност. С непрекъснато разгарящ се блясък се разгръща и артистичната кариера на Б. Христов. Сцените на първите италиански и европейски оперни театри са смело шурмувани и победоносно завоювани. След цяла Италия иде редът на Лондон, Париж, Швейцария, Португалия; Германия, Америка. .. Гостоприемно са разтворени и вратите на прочутите оперни фестивали: Флоренция, Един-бург, Залцбург, Виена .. . Триумфалният марш на българския певец по световните оперни сцени го поставя в центъра на компетентната музикална критика, привлича вниманието на концертните дирекции, на звукозаписните фирми. Оценката е дадена, признанието постигнато. Но теренът на завоеванията расте, походът към нови и по-далечни хоризонти продължава... Отначало бегли и плахи отзвуци, а по-късно и по-обширни вълни от това далечно, но тържествуващо ехо долитат и в родината, проникват и в средите на нашите ентузиазирани оперни ценители. Легендата за „новия Шаляпин" е вече обиколила света, неизбежно тя отсяда и до родната страна, за да буди спорове, догадки, сравнения.. .

В същност на какво Б. Христов дължи своята слава, обаяние и престиж? С какви певчески и артистични качества си завоюва той неоспоримото право да бъде сочен между най-елитните избраници на международните оперни сцени през изтеклите две десетилетия ? Ние вече хвърлихме най-бегъл поглед върху обективните фактори - време и професионална среда. Нека със същата обективност проследим и неговите лични, субективни качества. Поради изтъкнатите вече причини тук става дума само за вокалната страна на неговия

талант, за професионалното му певческо майсторство. Б. Христов е певец-художник. Неговият здрав, еластичен, с типично славянски тембър глас се радва на извънредно многообразни изразни възможности. Широкият диапазон, обхващащ нормалния басов нисък регистър, звучен и наситен медиум, достигащ до баритонално светли и свободни височини, му позволява да разкрие толкова богати динамични отсенки, такива тънки психологични нюанси, на каквито беше способен само Шаляпин и малцина други певци от неговия ранг. Мнозина виждат в лицето на Христов първия голям двойник на Шаляпин. Неоспоримо е, че особено в руския репертоар българският певец следва проникновената интерпретационна линия на титана в руското певческо изкуство. Целокупният певчески маниер на Шаляпин е безупречно и спонтанно усвоен от Христов. Той е вече негова естествена същина, която доминира и прониква в почти всичките му партии, дори и в тези, които не са пети от гениалния руски певец. Обладавайки всички вокално-изразни средства, характерни за Шаляпиновия певчески маниер, Христов ги съчетава с някои основни черти на италианското бел канто: по-кръгло фразиране, по-широко разгъната канти-ленна линия, опряна на по-спокойно дишане, по-ясна и плавна градация, умело разкриване и ефектно акцентуване на кулминационните моменти. Благодарение на тия важни вокални предпоставки българският певец напълно успешно се явява и в неруски репертоар като пълноценен сътрудник на италианските си

партньори, мнозина от които са завършени представители на класическото бел канто. Но с паралела „Шаляпин - Христов" не бива да се спекулира! И в певческото, както и при всички други изкуства, съществуват сродства в творческия натюрел, в артистичната природа, в художническия мироглед. Както и контрастите, те будят сравнения и размишления. Но изводите, каквито и да са те, не бива да бъдат абсолютизирани. Защото в изкуството, обратно на науката и поради неговата предимно субективна същина, абсолютни величини не съществуват. И всяка отделна величина има своя собствена стойност! Но театралната реклама и сензационният печат си имат също свои закони. За тях всяка нова и ярка проява на млад талант неминуемо се подвежда под формулата: „нов Карузо" „нов Руфо" и, разбира се - „нов Шаляпин". Един ден навярно ще има и „нов Христов"... От това смесение на символи и реалности, разбира се, в крайна сметка никой не печели. Защото всяка епоха изви-шава своите върхове. Да се нивелират тези върхове и да се хвърлят мостове между тях е твърде произволно и рискувано. Единствена историята може да ги обедини!

Ако проследим обширния оперен и концертен репертоар на Б. Христов, неминуемо ще бъдем удивени от богатата изразна палитра на неговите изпълнения и от тънката интелектуална изработка на отделните вокални партии или пиеси. Именно тази изтънчена интелектуалност, съчетана с ярък емоционален порив и творческа задълбоченост, придава на певческото му изкуство онази обаятелна и увличаща сила, която го издига до ранга на пълнокръвен художник. Уверен господар на певческите си средства, Христов търси и намира душата на своите герои, той вярно психологизира драматичните моменти, вгълбено предава тяхната лирика. И този процес на многобагрено фразиране, на същинско вокално ваятелство го нарежда между най-проникновените интерпретатори на нашето време. Кой от поклонниците на певческото изкуство не се е възхищавал от толкова многообразните нюанси на неговото пеене, от така одухотвореното му пианисимо, от толкова гальовната и топла медза-воче, от диaboличните зиг-заги на бравурните пасажи, от буйните и поривисти драматични акценти ? И кой от почитателите особено на руската музика не е усещал онези тръпки на върховно удовлетворение при неговите магистрални интерпретации на оперните и песенните шедьоври на Мусоргски, Бородин, Римски-Корсаков, Глинка,

Чайковски, Рахманинов? В своя руски, италиански, френски и немски оперен репертоар, при своите стилови песенни рецитали, като солист на вокално-симфонични и оратории концерти Б. Христов всякога се стреми към детайлното и изчерпателно разкриване на музикалните образи, към онова домогване до автентичния авторски стил, до епохата и школата на самото произведение, което ще сроди най-пълно идеите и чувствата на композитора с тия на слушателя. Такъв изпълнител не може да остане чужд на публиката, защото държи ключа на нейната душа, защото е сърцевед. Един далечен спомен връща автора на тези редове към отдавна отминал разговор с двама световноизвестни оперни певци. По време на своето първо концертно гостуване у нас през 1938 г. прочутият баритон Луиджи Монтесанто беше споделил с мен: „...Имах случая да срещна едно забележително дарование! Един младеж на име... Христов... Та той има природно поставен глас! Колко много от мъките на черната работа ще му бъдат спестени! ... Остава му да расте и зрее като артист..." Тоти Дал Монте побърза да добави: „... Той има дух и въображение! Дано стъпи на правия си път!..." По-късно, при друг случай Монтесанто сподели: „Имам една голяма радост и надежда! Вярвам, че един мой ученик ще направи световна кариера! Запомнете името му - Джузепе Ди Стефано! Той прелива от глас и сърце!.. Ах, ако имаше и това, което има Христов...." Навярно читателят се досеща за недоизказаните слова. След доста години световноизвестният тенор Джакомо Лаури-Волпи издаде своята забележителна книга „Паралелни гласове"*, която веднага предизвика шумни отзвучия в професионалните музикални среди, а и въобще сред многобройните любители на певческото изкуство в Италия и чужбина. Още с първите си артистични книги „Така е, а не ви изглежда" и „С открито лице", които съвсем не са само лични откровения от биографично естество, а и изобилствуват с размишления и анализи върху изпълнението на редица други прочути майстори-певци, Лаури-Волпи се очерта като проникновен естет и задълбочен познавач на застъпваната материя. Понякога твърде субективен и своеобразен при своите оценки, но винаги оригинален, находчив и интересен в аргументацията си, авторът-певец си спечели слава на отличен мемоарист и увлекателен писател, чието въображение и култура му отреждат видно място между творците от този жанр. Разглеждайки по сходства и контрасти някои от най-видните певци от последното столетие, живият ветеран на италианския оперен театър предлага и „паралела Дидур - Христов". След като дава кратка, но точна характеристика на прочутия полски басист от „Метрополитен" - Адам Дидур, авторът подчертава твърде късия път на славата и последвалия дълъг низ от разочарования за този бележит за времето си певец. И констатира, че Дидур разпилява своя изключителен природен капитал поради липса на критичен ум. Противопоставяйки му успехите и кариерата на Б. Христов, Лаури-Волпи заключава: „... Но каква разлика в негова полза... Ако Дидур беше постигнал, както умее да го прави Христов, едно интелигентно използване на своя глас, би траял толкова, че да не се ограничава и изнемогва между баналните ежедневни нужди.

Българинът намери водещата нишка на тоновете и я следва, както влакът своите релси. Той познава физическото ехо на пеенето, което го облагодетелствува извънредно много.

Дидур експлодираше тонове, Христов пее ноти и знае да ги съшива и споява, винаги бдителен и внимателен да не надхвърля границите и възможностите на собствените си гласови средства. Той успя благодарение на интелигентността си да заеме своето място върху сцените на оперния театър. И в това имаше за сътрудник превъзходния Рикардо Страчиари, негов учител." Приведените тук няколко примера за високата оценка, която Б. Христов получава от свои бележити италиански колеги още преди началото на певческата си

кариера и по време на нейния разгар, са само един частен израз на професионално прозрение и компетентност, които времето неопровержимо утвърждава.

Мястото и значението на Борис Христов за съвременното оперно изпълнителско изкуство и за концертното вокално' майсторство се определят най-точно от плодовете на неговата богата артистична кариера. За нашата родна музикална култура той е един от върховете на своето време, гордост и слава за нацията на международния форум на изкуството. За руската музика той е един от най-ярките и достойни пропагандатори в Западния свят. За италианския оперен театър - онази елитна и първокласна сила, която продължава традициите на вековете.

Годините и личностите отминават, остават спомените и делата. Все още в разцвета на своята творческа зрелост, Б. Христов навярно ще прибави още много жалони в своя осеян с успехи артистичен път. В спомените на неговите съвременници, близки и далечни свидетели на триумфалната му сценична и концертна дейност, ще остане неувяхващата дияра на преживените възторзи. А за бъдещето ще останат въплътените дела и разказът за тях.

С т. Стефанов Тинтеров

БОРИС ХРИСТОВ

„Велико бъдеще предстои на това момче" - така ни каза преди години проф. Добри Христов за нашия син Борис, който пееше тогава в хора на черквата „Александър Невски". Спомен, един от спомените, с които живеят родителите на Борис Христов и които, както в Андерсеновата приказка, създават чудната атмосфера в малката стара къща № 43 на ул. Цар Самуил в София. Може би, както и у Андерсен, околните големи сгради я гледат надменно. Но какво ѝ е на нея до тях - тя крие очарованието на едно минало, превърнало се в животворен извор за щастливите родители.

Борис Христов не е роден в нея. Родната му къща е в Пловдив. Но в този стар дом, в който се е родила и отрасла неговата майка, е пренесен още като съвсем малко детенце, тук е минала ранната му младост. За него той си спомня винаги с най-нежни чувства и пише до родителите си: „Аз съм привързан към нашия дом, така както и вие сте привързани. Обичам го с цялата си душа, така както и вие го обичате. Дядо Тодор го е построил с честен труд, моята майка се е родила там, нашето семейство се е създадо там и там съм отрасъл заедно с нашия Николай."

Със свидно минало, в което е скътан образът на един покойник, е свързан този дом. Никога големият певец не ще забрави покойния Николай, който е бил за него не само любим брат, но и приятел. Колко съкровени мигове са прекарани в голямата ъглова стая - спалнята на момчетата, нежно привързани едно към друго. Тук са се уединявали те, за да си доверяват тайни и да пеят. Защото те са потомци на род, който носи песента в кръвта си.

Биографите на Йохан Себастиан Бах, търсейки корените на музикалния му гений, достигат до воденичаря Файт Бах, чието най-голямо удоволствие било да свири на цитра - в такт с воденичния камък. Биографите на Борис Христов пък ще трябва да се връщат десетки години назад и да спрат до големия род Гоговци, пламенни защитници на родна чест и родно име. Много подробности можеше да научи човек за този здрав български род от прекия му потомък Кирил Христов, бащата на Борис. Коренът на тия непреклонни родолюбци е в село Мегленско, под връх Каймакчалан (Македония), дето българите не са се превивали лесно под турския юмрук. И когато в XVII в. почва потурчването на тази област, цялата задруга Гоговци, за да спаси вярата си и рода си, тръгва с покъщнина и стада към Кожух планина, в чиито гънки е свито село Сович. Старото фамилно име е заменено с прякора Совичанови, за чиито едри, чернооки и хубави мъже Кирил Христов говореше с младенчески жар. В спомените му те се свързваха неразделно с песента, общата им песен вечер около трапезата. А чичо му Гого Совичанов, овчарят на задругата, нямал съперник в изкуството да подбира звънци за стадото. Той ходи чак в Лерин да ги купува: по-големи, по-малки, с но-висок, с по-нисък тон и когато зазвучавали всички заедно, създавали такава чудна хармония, та дори и турци идват чак отнякъде си да чуят „песента на совичановското стадо".

„Баща ми, ровеше се из миналото Кирил Христов, бе избран за псалт, защото пееше много хубаво. Толкова хубаво, че изкушаваше с изкуството си и друговерци. Колко пъти евреи, па и турци се промъкваха до входа на черквата, за да го послушат. Песента беше за него насъщна нужда. Като почнеште от сутрин, по цял ден не спираше. Майка ми току му подвикне : „Немой, Ристо, немой пея, греота е, деца ни умреле!" „Ау, истина", се сепне той, но само за миг и после пак подкачи: „пееше и плачеше, когато пееше". „Когато Христо псалтът пее, и славеите за-млъкват да го 'слушат." Някой ще рече - легенда. Не, това са думи, които битолчанки казват пред етнографа А. П. Стоилов, отишъл в Битоля да събира народни песни.

Могъщ извор на песен, от който избликуват нови струи с все по-голяма сила. Защото и двамата сина на Христо псалта не отстъпват по нищо на баща си: Георги - чичото на Борис - е имал чуден бас-баритон, а Кирил Христов до 80-та си година още затрогваше със своя тенор.¹ Той завършва литература и става гимназиален учител, но тези, които са слушали солата му в църковните и светските хорове,

Години наред Кирил Христов изпълнява с много голям успех македонски народни песни пред Радио София. А малко преди смъртта си изпя пред сътрудник на Института за музика при БАН текстовете на повече от триста и тридесет старинни народни и градски песни, мелодиите на които са записани на магнитофонна лента. Песните остават в архива на института.

Стари охридчанки още пазят спомена за една чаровница, която обаявала с вълшебството на своя глас.

„Чунът се плъзга по езерото, разказват те, Олга Христова, застанала права, пее, а наоколо лодка до лодка - всичко се смълчало и в захлас слуша.“

Кирил Христов не обичаше много да говори за себе си. Но съпругата му Райна Теодорова Попиванова, софиянка по баща и прилепчанка по майка, признава съвсем откровенно, че се омъжила за него въпреки волята на своите родители, защото пеел прекрасно. Тя самата е дълбоко сродена с музиката: нейният дядо по баща, самоук цигулар и певец, известен в София, е бил най-желаният гост по всички пиршества.

Почвата, подхранвана от две страни с музикални сокове, е богата. Но подозирали ли са Христови какъв разкошен цвят ще разцъфти върху нея? Положително не. Защото началните стъпки на Борис Христов в живота не са ознаменувани поне външно с никакви особени прояви - дете като всички нормално развити деца. Собствено, когато заговореше за детските години на своя син, Кирил Христов обичаше да си припомня един факт, свързан с раждането му, без, разбира се, да влагаше някакъв сериозен умисъл в това:

„Бях учител в Пловдивската гимназия, когато ни се намери Борко. Родил се точно в осем часа сутринта. Сигурно този ден съвпаднаше с някакъв военен празник, защото рано-рано още се зачува топовни гърмежи. Детето се беше току-що явило. Видиш ли, родила си велик син, и топовете загърмяха! - се пошегувах с майка му.“ Случайност, която бащата само на шега обичаше да свързва с по-късната съдба на своя син, така щедро надарен от природата. Детето расте кротко, без да създава грижи на родителите си, неразделно свързано с по-големия си брат Николай, който е бил човек с голяма музикална култура и с прекрасен глас. Той се опитвал дори да композира малки музикални пиеси. Под негово влияние крепне у Борис вкусът към музиката и расте общата му култура. В семейството Николай има славата на певец. А Борис? Нима само той ще прави изключение в този толкова музикален род? Някаква своеобразна свенливост го кара да прикрива от най-близките онова, което той носи дълбоко у себе си. И баща му говореше истината, когато казваше: „Аз не знаех, че Борис обича песента. Мъчно ми беше, че между нас само той няма да пее.“ Бащата просто страда и почти с тревога пита съпругата си: „Защо само Борис не пропя?“ Но нейният отговор е напълно успокоителен, защото тя е открила вече „тайната“. Една вечер Кирил Христов се уверява сам, че и „Борис е пропял“. А във Втора софийска мъжка гимназия той отдавна си е спечелил име. Неговите съученици ще ви кажат, че още като гимназист имал изключителен глас и обичал много да пее. По природа стеснителен, когато е в компания, той винаги гледал да се свие в някой ъгъл на стаята. Но зазвучи ли китарата му, стигне ли се до руските романси, които Борис Христов пеел по несравним начин, всичко се обръща на слух и той става неволно център.

„У Борис още като ученик се чувствуваше големият певец, казва негов учител. Имаше дълбок глас с прекрасен тембър. Боледуваше обаче често от сливици. Работата беше стигнала до операция. Тогава се намесих категорично - какво щеше да стане след това с гласа му? Родителите просто нямаха представа какъв син са родили.“ Родителите наистина нямат представа какъв син са родили, а учителят по музика в началото съвсем не подозира какъв ученик учи. Той дори направо го пренебрегва и сочи други за пример. Но учениците добре знаят какво представлява техният другар Борис - нищо, че учителят се обръща често към него с нервната забележка: „Какво пееш като бурия?“ Тройката по пеене в срочния бележник е официално потвърждение на убеждението на преподавателя, който по-късно променя отношението си, хвали вече своя талантлив ученик и дори му дава кратки сола. Той разбира вече каква „чудна музикална памет“ има това момче и как „възприема и възпроизвежда веднага мелодиите, които слуша“. Пеенето за Борис е страст, заради която той често пренебрегва и ученическите си задължения, още повече, че съвсем не страда от излишък на амбиция. „Приятелят ми Гочо четеше, а аз пеех“ - такава картина възпроизвежда сам Христов в спомените си. Той си има свой мир - опера, кино, театър и една другарска среда, с която се солидаризира винаги, щом ще се бяга от клас, за да идат в парка да пеят. Директорът на гимназията напълно основателно предупреждава за последен път бащата - син му Борис ще бъде изключен за бягство от клас, ако все така върви. Неприятна изненада! И все пак дълбоко в сърцето на Кирил Христов нещо трепва - значи фамилната страст към песента живее и у малкия му син. През юношеската си възраст освен пеенето Борис Христов има още една страст - да скита с другари в околностите на София. Страст, която държи в плен и зрелия мъж, понасящ с лекота съдбата на

скитника-артист. „Такъв съм си скитник още от малък, но сега полезен" - пише той до родителите си. Ние обаче няма да се съгласим с автора на писмото, че скитанията му през ранната възраст са били безполезни. Това са масовите прояви на „махалата", спомените за която и сега още вълнуват Борис Христов, защото той никога не забравя да й изпраща в писмата си своите топли привети. Първоначално за граници на „махалата" служат улиците „Цар Самуил", „Алабин" и „Солун". Но момчетата растат, кръгът на другарите се разширява, а „махалата" печели нови периметри. Под нейна „юрисдикция" вече е цялото пространство между улиците „Денкоглу", „Ивайло", та чак до „Патриарх Евтимий" и „Христо Ботев". Социалният ѝ състав пък представлява пъстра смесица от синове на учители, работници и служещи. Босоногите момчета, без да бъдат отлични и безупречни ученици, нямат лоша слава. Нещо повече - те са своего рода рицари на дълга и поклонници на първобитния живот.

Лятната ваканция е току-що започнала, но нито ден не бива да се губи. Продукти, черги, дрехи, книги се разпределят в раниците - „махалата" се готви за двумесечно отшелничество на Витоша. За лагер се избира някой по-усамотен кът. Колко неща биха могли да разкажат „Златните мостове" или полянките по течението на Владайската река!

Ето палатките са опънати, задачите разпределени, природосъобразният живот на „махалата" закипява. До котела, в който кипи ястието, седи готвачът Борис Христов, бели картофите и подпява. Но не мислете, че получава някаква „грамота" за усърдна дейност. Ако би могъл да готви така, както е умее да пее! Бедата е там, че у Борис Христов тези две дарби се явяват в обратна пропорция. И по общо решение на приятелите, които с мъка преглъщат поднесеното, Борис е направо „уволнен". За свое оправдание той цитира поговорката „цигулар къща не храни" и споделя мнението, че заместникът му е много по-добър готвач от него.

Два месеца сред природата в топла другарска атмосфера играят роля не само за физическото укрепване. Животът на „палаткаджиите", както момчетата сами себе си наричат, тече по строго определена и широка програма - сутрин физически упражнения, после разговори на научни и литературни теми, а вечер около огъня - песни. „Палаткаджиите" решително не могат без песен. Те всички са членове на спортен клуб „Славия", а според легендата, щом двама слависти се съберат, образуват хор.

Влиянието на „махалата" е само щастливо допълнение към влиянието на семейството, свързано с прекрасни отношения и придържащо се о здрави морални принципи.

Възпитан в патриархален дух, за Борис Христов съществува един закон - волята на родителите. И когато, завършил гимназия, трябва да избира професия, той не влиза в никакви спорове със своите. Но може би баща му е имал някакви подозрения и за да отклони случайни хрумвания, цитира известната поговорка „цигулар къща не храни". Всички трезви бащи са я припомняли на своите синове, в главите на които са съзрявали разни музикални блянове.

За разлика от бащата Райна Христова има вече готово становище - тя иска да види и втория си син юрист, без да подозира, че той съвсем не споделя нейния ентусиазъм към юридическата наука. Но покорен син, Борис Христов постъпва в Юридическия факултет, взема изпити, взема и диплома. А после? После следва признанието на баща му: „Учеше без желание и когато донесе дипломата, даде я на майка си и каза: „Майко, това е за тебе, изпълних желанието ти." Върху значението на тези думи едва ли някой ще спори. Но явява се въпросът, какво би учил Борис по свое желание? Може би пеене? Не, в това отношение той почти не се измъчва от хамлетовската дилема: ще бъде ли, или няма да бъде. За всички, които го уверяват, че трябва да учи пеене, Борис Христов има готов отговор: „Трудно е! Време е нужно! Средства също! А Италия е далече. Въобще немислимо!"

Негов съученик бе чул тия думи много по-отдавна - още в ученическите години след едно представление на операта „Вълшебният стрелец". Как е възпроизвел Борис Христов арията из операта, която са слушали, не знаем, знаем само, че приятелят му, удивен, казва: „Що за човек си! Защо не идеш в Академията да учиш пеене?" Следва традиционният отговор:

„Остави ме, не ме изкушавай! Трудно е това изкуство!" От ранна младост още Борис Христов се стреми към големи мащаби. И как твърдо е убеден, че именно той не попада под мярката. Може би майка му е права. Не, той никак не е сбъркал, като се е посветил на юриспруденцията.

Напротив, завършил стажа си в Софийския окръжен съд, Борис Христов взема сериозно решение да се яви на държавен изпит. Исква от майка си да му нареди стаята към двора, да покрие масата с червената покривка - щял да учи за изпит. На масата с червената покривка обаче съвсем не се удава да стане свидетел на това. Но в замяна тя чувствава, че върху нея товарът от ноти всеки ден расте. „Колкото пари му паднат на ръка, ги превръщаше в ноти" - казваше баща му. От майка си пък постоянно иска пари за театър. Но въпреки неговите все по-ярко проявяващи се интереси към изкуството в съзнанието му още не намира приятен ласкателен мисъл, че музиката ще бъде неговата съдба независимо от това, че Италия бе почнала да се мярка в мечтите му. Някакво смътно съзнание, че природата го е надарила, у него е в постоянна борба с друга мъчителна мисъл - дали всичко това не е дребно, незначително. Защото с посредственото той не може да се примири: „Посредствен артист не желая да ставам. Или - или!" - пише той години след това. Крайно стеснителен, както го знаят другарите му още от ученическата скамейка, този строен момък с продълговато меланхолично лице е жертва на някаква прекалена колебливост и прекалена скромност - нито сянка у него от самомнение или желание да изпъкне. Понякога, и то много скоропреходно, по-скоро като на шега, се прокрадва едно смътно предчувствие: „От мене или ще стане голямо нещо, или въобще нищо няма да стане."

Бегла проява на артистично самочувствие у Борис Христов е забелязана още през ученическите години по думите на негови приятели: „Борис имаше чудна музикална памет - възпроизвеждаше веднага всичко, каквото чуеше. Като ученици гледахме заедно филм с големия американски певец Лоурънс Тибет. След филма от едно чуване Борис не само възпроизведе песните точно, но ги превъплъти артистично. Изръкопляскахме му и на шега му предрекохме, че ще стане втори Лоурънс Тибет. Също на шега той отвърна: „Не се шегувайте, ще дойде време, когато Борис Христов ще пее в Метрополитен опера."

*

Но Метрополитен е още далече, а с времето певецът у Борис Христов все повече търси изява. Той става член на хор „Гусла" и навлиза вече в пътя, който ще бъде неговата съдба. Първите стъпки са много плахи. И цяло щастие е, че на сцената, където те гледат толкова много очи, не си сам и можеш да се скриеш зад гърбовете на другарите си. За най-голяма неговата „беда" обаче Христов е изтъкнат като солист. „Как ще пея пред толкова хора?" Ето един тревожен въпрос, свързан с терзания, оставили дълбок спомен у приятелите му гуслари:

„Обичахме го всички, защото Борис беше много сърдечен, нежен, топъл човек, сантиментален до сълзи, но прекалено свит, прекалено скромнен, с болезнена склонност към самокритика. Той нямаше амбиция да бъде солист. Напротив, изпадаше в смут само при една такава мисъл." През 1940 г. хор „Гусла" има концерт в зала „България", а Борис Христов ще излезе за първи път като солист с руската песен „Ех, ти степь широкая!". Ще излезе, ами смелост? В сърцето му тя се е превърнала в плашлива птичка, която отлита веднага щом се види лице с лице с „любимото чудовище", наречено публика. Изпаднал в истинска паника, солистът не е в състояние да направи ни крачка. И другарите му просто го изтласкват напред. Дали публиката е разбрала колко скъпо са заплатени бурните ръкопляскания, които възнаграждават прекрасно изпълненото соло? Салонът се тресе от овации, а Борис Христов, разтреперан и блед, стои смутен и с наведена глава. Професор Асен Димитров, диригентът на хора, не само потвърждава този факт, но прибавя и свои спомени. Пак концерт и пак това терзаещо душата соло. И, разбира се, жертвата е пак Борис Христов. Когато идва редът на солото, двама гуслари буквално измъкват напред солиста, който просто не е на себе си. За щастие инстинктът на певец е така мощен у този роден артист, че той преодолява всяко смущение, щом изпее първите тонове. А след това - прекрасно изпълнение, възнаградено с буря от ръкопляскания, които така малко ласкаят солиста, вечна жертва на своето смущение и колебливост.

„Гусла" направи всичко - казва проф. Ас. Димитров, за да му издействува стипендия за Рим, а той още се колебаеше пеене ли да учи, или да специализира право."

На това проф. Ас. Димитров противопоставя своята настойчивост: „Ти трябва да учиш само пеене, защото имаш такива данни, с които ще отлетиш много високо. Ти не си от тези, които

остават на средно ниво, ти ще гониш върховете."

Достигнал най-високите върхове, Борис Христов не е забравил кой пръв го е насочил към тях - в кабинета на проф. Ас. Димитров стои портрет със собственоръчен надпис: „На моя скъп приятел и ръководител в първите ми стъпки по пътя на художествената музика." На хор „Гусла" пък Борис Христов иска да се отплати, като застане пак в редиците ѝ, но вече като по-смел солист. Това е неговата най-съкровена мечта и затова бялата гусларска риза се пази като светиня. „Искам да запиша много български народни песни с нашия хор „Гусла". Към този хор и диригента му Ас. Димитров аз имам дълг - те ме научиха да обичам песента. Все още не съм слушал по-добър мъжки хор и смятам, че той трябва да остави изкуството си на бъдещето." Усилията на гусларите най-сетне се увенчават с успех, за който допринася и Ангел поп Константинов - диригент на хора при черквата „Александър Невски". В началото на 1942 г. Борис Христов заминава за Рим. Към средствата, които му отпускат родителите, е прибавена и държавна стипендия. Джили, де Лука и Пертиле го насочват към Ри-кардо Страчари, прочут баритон и музикален педагог. Със своя учител обаче Христов е принуден да поспори: ученикът се чувства бас, а не баритон и наистина е прав. Учителят отстъпва и на спора се слага край. На съвместната работа пък слагат край военните събития през 1943 г. На 18. V. 1942 г. Борис Христов заминава за Италия, през септември 1943 г. пътува обратно за София, а маестро Страчари пита къде е изчезнал неговият ученик. Когато узнава от един българин, че е заминал за България, казва гневно: „Този човек трябва да бъде докаран под стража. Той крие огромни заложби и няма право да проиграва една световна кариера. Борис Христов принадлежи на света." Признание на големия талант бе направила още преди това случайна италианска публика. В Рим една вечер късно Борис Христов попада в квартирата на свой приятел българин. Любезният домакин изтичва до насрещния локал да купи нещо за вечеря. Останал сам, гостът не може да преодолее носталгията, застава на прозореца и запява някаква стара гусларска песен. Под прозореца бързо се събира тъпа любители, а нощната тишина се изпълва с ръкопляскания и викове „браво, брависимо!". Що за идея - концерт така късно, и то в дома на една свирепа хазайка! Приятелят на Борис Христов, който пристига в момента на най-бурните овации, пристъпва смутен прага в очакване на подходяща сцена. За негова голяма почуда обаче хазайката го посреща сияеща - тя е твърде много поласкана, че домът ѝ е дал гостоприемство на такъв талантлив певец.

Завърнал се в София, Борис Христов се сблъсква пак с неизтощимия оптимизъм на своите приятели от „Гусла". Сега те намират, че той може да бъде изправен пред микрофона на Радио София. „Още преди да замине, Борис се проявяваше като човек с изключителен глас, твърдеше проф. Ас. Димитров. Той обичаше да слуша често грамофонни плочи и изпълняваше арии по изумителен начин. Имаше естествено поставен глас, върху който не беше нужно много да се работи. Една година беше достатъчна за Борис, за да излезе пред света."

Радиоконцертът му през 1943 г. (след неговото връщане от Рим) напълно потвърждава това. А също думите на Виторио Гуи, виден италиански диригент. Като гост на своя син в Рим през 1954 г. Кирил Христов се счита задължен да благодари на Гуи, който е направил много за представянето на Борис Христов пред италианската публика. „Не е вярно, не съм направил нищо за вашия син, прекъсва диригентът благодарствената тирада, той си дойде певец от България. Аз само имах щастието пръв да го чуя и да обърна внимание на другите върху особените качества на неговия глас."

В 1943 г. Борис Христов обаче съвсем не е убеден, че е завършен певец. Но да се върне в Рим в онова смътно време, нима е възможно? Тогава - към Виена. На 1. XI. 1943 г. той е пак пътник, макар и със съмнение в душата и със сълзи на очи. Все пак се старее да оползотвори престояването си в Австрия, като започва да изучава Вагнерови и Моцартови опери. Няма ли тогава да е по-добре да се прехвърли в Залцбург - града на Моцарт? Така ще бъде по-близо и до Италия. Политическата обстановка обаче е така неблагоприятна, че и в Залцбург Борис Христов не намира атмосфера за спокойна академична работа. И още една малка подробност - той остава без всякакви средства за препитание. На пеенето се слага кръст. В края на 1944 г. го виждаме във Фелдкирх (Форалберг), твърде близо до швейцарската граница. Юридическото образование на бъдещия Борис Годунов се обогатява с известни познания по градинарство. „Сега уча градинарство", пише в писмо до родителите си, като прилага снимка, изобразяваща изпостелял млад мъж, без съмнение - той.

В 19-44 г. България е вече във война с Германия. В Австрия Александър Цанков образува военен корпус от българи, които да се бият на страната на Германия. Борис Христов отказва категорично да влезе в корпуса. Поради това той е изпратен на принудителна работа в някаква зеленчукова градина във Фелдкирх.

Зеленчуковата градина във Фелдкирх в същност е пленнически лагер - тук работят принудително русначета (най-възрастното от тези почти деца е на 16 години), отвлечени от завоюваните съветски области. Една тежка действителност е оставила дълбоки следи в съзнанието на Б. Христов: „Аз видях достатъчно ужаси в този лагер, които ме накараха да се отвратя от националсоциалистите."

Животът му в лагера е постоянно в опасност - за всичко, което не е в ред, обвиняват него, единствения образован човек там. Мисълта за бягство го е примамвала често, но все пак благодарумието надделява, а и грижата за гласа вече го спохожда: „Реката Рейн, която отделяше лагера от швейцарската граница, лесно щях да преплавам. Но нямаше ли да ме уловят? А ако се простудя, какво би станало с гласа ми?" Събитията през май 1945 г. заварват Борис Христов като работник във Фелдкирх. След капитулацията на немските войски пред него се разкриват други възможности. Френските окупационни власти проявяват жива симпатия към изкуството му и му уреждат концерт. Борис Христов желае да пее в полза на Международния червен кръст. Концертът носи само печалби - и за касата на Червения кръст, защото сборът е пълен, и за публиката, която отнася със себе си спомена за незабравими -мигове. Младият певец пък печели един много ценен подарък за човек, прекарал толкова време в нищета - всичко необходимо, за да се облече от главата до петите. Пакетът е поднесен от специална комисия, която посещава певеца в квартирата му. При това го молят да изнесе още един концерт - вече в своя полза. Щастието започва да му се усмихва - комендантът на окупираната област пита:

„Какво бих могъл да направя за вас?" „Искам да се върна в Рим при моя стар учител." На другия ден една военна кола лети към италианската граница. Борис Христов се разделя с благодетеля си и благодари за услугата, която ще буди винаги тягостното съзнание, че е останала невъзнаградена. „Съжалявам много, че не помня името на този човек, заявява Христов пред френски журналисти, и не ще мога никога да му се отплатя. Години след войната аз положих всички усилия да го открия - търсих го чрез Министерството на войната във Франция, чрез полицията, къде ли не - напразно. А всичко бих дал, за да намеря този човек. Той беше моят спасител."

В Рим маестро Страчари съвсем не е подготвен за изненадата, която денят му носи. Той просто не може да повярва на очите си, че пред него стои този, когото всички смятат за мъртъв. Но щом работите приемат такъв щастлив край, нека се пристъпи веднага към занимание. Като отплата обаче ученикът може да му предложи само своето безмерно усърдие и празните си джобове.

„Ти ще ми се отплатиш по-късно, казва маестро, а сега нека не губим време и да почнем веднага."

По-късно на Борис Христов се удава печалната възможност да се отплати на своя любим учител: Христов е между малцината, които са следвали ковчега на изоставения артист и на чиито средства е погребан някога прославеният Рикардо Страчари.

Друг благороден римлянин дава безплатен подслон на своя някогашен квартирант: „От тебе ще стане велик човек", казва старият хазаин и отваря вратите на своя дом за един чужденец, попаднал във „вечния град" без пукната пара.

„През онези дни след войната на мене беше много трудно да се занимавам. Дойдох в Рим без стотинка. От Ватикана ми отпуснаха карта като на бедняк, която ми даваше право на паничка чорба веднъж дневно. Преди да си легна, аз се напихах добре с вода, за да напълня празния си стомах. Страхувах се, че тази диета ще съсипе гласа ми." Паничка чорба по папска милост един път дневно и вода, колкото стомахът побира, не е примамлива диета, но е донякъде стимул за работа или по-скоро доказателство, че воля и талант са взаимно допълващи се величини. И когато те са в такова съотношение, каквото е у Борис Христов, изходът е винаги щастлив.

*

След седеммесечен упорит труд Борис Христов е в състояние да се представи пред римската музикална публика. В края на декември 1945 г. той излиза с един забележителен рецитал. В програмата влизат руски и български песни, изпълнени така, че за младия български певец говорят вече като за „едно истинско откритие“. Неговата великолепна школа, изключителната му вокална техника е оценена не само от публиката, изпаднала в неописуем възторг, но и от музикалната критика, която му посвещава следните ласкави редове :

„Трябва да благодарим на „Конвенто д'арте“, че ни даде възможност да чуем за първи път в Рим баса Борис Христов, вече много известен в чужбина. . . Христов изпя в оригинал няколко хубави български и руски песни с култура и много тънко чувство. . . Той показва, че има не само хубав глас и съвършена школа, но че е и прекрасен артист, напълно зрял въпреки младостта си. Ето един артист, за когото си пожелаваме да го чуем в операта. . .“

Това пожелание е осъществено още през 1946 г. В малкото градче Реджо (Калабрия), където Борис Христов дебютира в ролята на Колин от операта „Бохеми“ на Пучини, започва една блестяща кариера. В скоро време тя поставя дебютанта на висота, на която са стоели най-големите представители на световното оперно изкуство. Борис Христов разкрива не само изключителен глас, но и необикновени сценични възможности. Публиката, доведена до истинско опиянение, изисква да се повтори два пъти арията на Колин в IV действие. Вратите на операта са вече широко разтворени за Борис Христов. На 27 юли 1946 г. той стъпва на сцената на големия римски театър „Куи-рино“, където застава рамо до рамо с артисти от висока класа. Именитият Тулио Серафин дирижира операта „Федора“ от Джордано, а Борис Христов в ролята на Греч става достоен конкурент на певци като тенора Ферауто, сопрана Карбоне, баритона Мелети. Думите, казани някога от професор Добри Христов за един скромен хорист в черквата „Александър Невски“, се сбъдват вече. Пътят към славата е открит пред начеващия артист. Калиари, Триест, Венеция, Флоренция, Милано, Рим са изходните точки в неговото триумфално шествие, което старият дом на улица „Цар Самуил“ следи с трепет. Грижливата ръка на щастливия баща подлепва в специална папка всяко листче, в което трепти възторгът на очарования свят. Театралната критика, верен и бърз резонатор, отделя някак си Борис Христов от общото. С особената красота на своя глас, с „чудната линия на пеене“, с необикновената артистичност и „рядко чувство за мярка“ той се откроява много ярко въпреки стремежа си да не се налага на ансамбъла.

Още в началото на своя творчески път Борис Христов разкрива не само особени гласови и сценични данни, но и неимоверно широк размах на артистичния полет. Неговата богата артистична натура се справя в много кратко време с разнообразието от роли, което му се налага: за по-малко от година партиите из „Бохеми“, „Федора“ и „Манон“ се утвърждават като солидни завоевания в репертоара на Христов. А много скоро след това той преминава към свят, коренно различен и като музика, и като психологична същина. През 1947 г. Борис Христов излиза на сцената на Римския оперен театър в ролята на Пимен от операта „Борис Годунов“ на Мусоргски. Този така типично руски образ е изграден от певица като шедьовър на певческо-сценичното майсторство. Публика и критика са напълно единомислени във възторга си и в предсказанията за блестяща артистична кариера.

Все през 1947 г. Борис Христов работи и над друга руска опера. Той участва в концертното радиопредаване на операта „Любовта на трите портокала“ от Прокофиев, дето с особен успех изпълнява трудната партия на Царя на цветята.

Борис Христов поема своя път с устрем, за който няма прегради. Той е в плен на неутолима жажда за артистична изява и за превъплъщение. 1948 година, втората в неговата току-що започнала сценична дейност, отбелязва едно репертоарно разнообразие, което говори преди всичко за извънредна трудоспособност. Нека цитираме само списъка на новите му роли:

Хайнрих II Птицелов от „Лоенгрин“ на Вагнер, представена в Римския оперен театър.

Рамфис от „Аида“ на Верди, играна в Римския летен театър „Каракала“.

Слепецът от „Ирис“ на Маскани, при радиоизпълнение.

Фиеско от „Симоне Боканegra“ на Верди, при радиоизпълнение.

Черевик от „Сорочински панаир“ на Мусоргски, при радиоизпълнение.

Комендантът и Търговецът на злато от „Кардилак“ на Хиндемит, в театър „Ла Фениче“.

Каспар от „Вълшебният стрелец“ на Вебер, при радиоизпълнение.

Оровез от „Норма“ на Белини, на премиерата в театър „Сан Карло“ в Неапол.

Борис Годунов от едноименната опера на Мусоргски, представена в оперния театър в град Каляри.

Досифей от „Хованщина“ на Мусоргски, играна за първи път в театър „Джузепе Верди“ в Триест.

Между папките, които образуваха скъпоценния архив на Кирил Христов, е и един голям бял афиш с много просто съдържание:

„Борис Годунов“ с Борис Христов

Един дебют, който носи колкото тревоги, толкова и пълно творческо удовлетворение. Пред младия артист стои истинско изпитание - за Борис Христов Борис Годунов е страст от ученическите години, а за света Борис Годунов това е Шаяпин.

Едно време Елеонора Дузе беше казала: „Трябва да знаете, че не е лесно да убедиш публиката, когато тя има известни идеали пред себе си.“

През 1948 г. в сардинския град Каляри Борис Христов убеди както публиката, така и театралната критика, че един нов Борис Годунов ще триумфира вече на световната сцена. Според преценката на пресата той застава като равна величина до онзи, който Шаяпин ни бе завещал:

„В своята интерпретация Христов следва границите, набелязани от най-големия Борис Годунов, познавай досега - Ф. Шаяпин. По-голяма похвала от това не може да се каже. Сцената на халуцинациите, както и смъртта на Борис са кулминационни моменти, в които Христов наистина поразява с необикновената драматична мощ и превъзходното си певческо изкуство.“ „Благородната линия на пеене“ и „грандиозната драматичност“, която певецът извлича от ролята, са възнаградени с нестихващи акламации. „Артист и певец от изключително висок ранг“ е заключението на критиката.

Като оперен композитор Мусоргски печели слава с две опери: „Борис Годунов“ и „Хованщина“. Новаторството, което така смело бе осъществено в „Борис Годунов“, е основен елемент и на „Хованщина“. Тя е другата стъпка „към новите брегове“, към които Мусоргски се стреми неотклонно. Тук по най-блестящ начин той развива по-нататък принципите на музикалната драма.

Със своя подчертано национален и реалистичен характер, със своя стил, така различен от италианските оперни творби, „Хованщина“ е трудна за възприемане от един свят, възпитан във вкусовете на италианската опера. За да се почувствува красотата ѝ, необходима е интерпретация, която е успяла да се справи с националните особености на руските образи и музика. И никак не е чудно, че тази прекрасна творба, дискредитирана чрез лоши изпълнения, лежи забравена в италианските оперни архиви. Още в началото на своята артистична кариера Борис Христов си поставя за задача да я извади из праха. „Тази опера, пише той до родителите си, е почнала да жълтее в архивите на италианските театри. Хората дори не искаха да си я спомнят, защото в миналото беше представена от италианци в жалка форма, специално в партията на Досифей. Спомних си, че Шаяпин е пял тази роля, и съсредоточих вниманието си върху нея.“

На 17. II. 1948 г. публиката, която пълни театър „Джузепе Верди“ в Триест, присъствува на възкресението на „Хованщина“, съпроводено от неудържим аплауз, ехото на който дълго звучи в отзивите на печата. Борис Христов, който пресъздава „с поразяваща музикалност един високо одухотворен Досифей“, възвръща интереса към великата творба на Мусоргски. Забравената някога „Хованщина“ започва все по-често да се явява в програмите на италианските театри, а Христов се сочи като „един Досифей, по-добър от който не може да се желае“. „Красотата и благородството на гласа му, наистина изключителни, и високите музикални данни му дават възможност да въплъти цялата еретична тържественост и страдалческа гордост на образа.“ *

Удостоен с такова признание, артистът може да се яви вече в оперен спектакъл на театър „Скала“ в Милано. В 1949 г. Борис Христов се представя на миланската публика в две коренно различни роли: познатия на публиката и високо оценен Досифей от „Хованщина“ и граф Робинзон от „Тайният брак“ на Чимароза. Чрез ролята на граф Робинзон Борис Христов разкрива друга, съвсем нова страна от своята артистична природа. Той „може да бъде на сцената и весел“, и то с много голям успех. Рядко сполучливите гастроли му осигуряват още през същия сезон нови участия в „Скала“ -

вече в ролята на Борис от „Борис Годунов“ и за първи път в ролята на Галицки и хан Кончак в „Княз Игор“ от Бородин.

Тълкуването на образите на княз Галицки и хан Кончак е ново доказателство за широтата на артистичния темперамент на интерпретатора и подчертаното му чувство за стил - чрез едно вдълбочено изпълнение двете роли се рязко разграничават. С помощта на тембровото оцветяване се очертава един Кончак, у когото похотливостта и жестокостта на татарския господар се прикрива зад надменното великодушие на победителя. Навлязъл пък в ролята на княз Галицки, обхванат от стихията на вихрената, бликаща музика, артистът изгражда с ярки черти образа на безгрижния и разгулен княз.

Благодарение на една задълбочена работа, чувство за стил и интуиция на истински артист Борис Христов успява винаги точно и правилно да реагира на всяка музика, с която влиза в допир. Той може да премине лесно от един свят в друг дори когато на едната страна е Мусоргски, а на другата - Вагнер. Още незагълхнало впечатлението от неговия Досифей, Христов поставя в ново напрежение театралната публика - той се представя в ролята на Хаген от „Залезът на боговете“ на Вагнер. „С тържественото вдълбочаване на фразировката, със силния и равен глас, който като че се подновява и тече с фанатично постоянство“, артистът „създава отлично впечатление“.

*

Пред Борис Христов се чертаят вече нови хоризонти. През 1949 г. той получава първия си ангажимент в Лондон, където живо са заинтересувани от неговия Борис Годунов. Този образ е твърде скъп на артиста и той е готов по-скоро да се откаже от един договор, отколкото да отстъпи от резултатите на своите творчески дирения. В „Ковънт Гардън“ (Лондон) Борис Христов има първото си сблъскване с режисьор. Питър Брук, ръководен от своите модернистични схващания, внася известни промени във великата творба, които рушат поезията и на Пушкин, и на Мусоргски. На генералната репетиция Борис Христов напуска театъра и се връща едва тогава, когато режисьорът се отказва от своите приумици, „Ковънт Гардън“ отстъпва - Борис Годунов се представя така, както го разбира новият му тълкувател, който при това изнася ролята си на руски. Фантастичен успех! Салонът е обхванат от някаква стихия. Много пъти завесата трябва да се вдига и много пъти артистът трябва да излиза на сцената, за да приеме бурния възторг на една публика, която не може да се успокои дълго след завършване на спектакъла. Управлението на театъра разбира, че е постъпило много благоразумно, като е взело под внимание схващането на артиста, комуто се поднасят специални благодарности за това, че е бил неотстъпчив. Все пак на изпращане му пожелават, когато дойде втори път в Лондон, да пее знаменитата партия на английски. Неговият отговор е също едно пожелание, но в малко по-друг смисъл - когато втори път дойде в Лондон, цялата опера „Борис Годунов“ да се изпълни на руски. „Истинската музикална стойност на една оперна творба, казва артистът, може да се схване само тогава, когато тя се пее на езика, на който е създадена.“ Десет години по-късно, когато Борис Христов жъне нови бляскави успехи в „Ковънт Гардън“, „Борис Годунов“ по негово лично настояване се пее изцяло на руски. В Сан Франциско и Чикаго Христов също поставя своето *conditio sine qua* поп, що се отнася до езика, на който трябва да се изпълни операта „Борис Годунов“. И в тия два града тя се изпълнява изцяло на руски *

От Лондон Борис Христов се връща в Рим с лаври и нови творчески полети. Той се готви за музикалните тържества във Верона. На 9. VIII. 1949 г. е премиерният спектакъл на операта „Лоенгрин“ от Вагнер с участието на елитни артисти. Христов изпълнява ролята на Хайнрих II Птицелов. При едно радиоизпълнение все през 1949 г. Борис Христов разкрива вокално-драматичната си мощ в ролята на Банко от така трудната опера „Макбет“ на Верди. В театъра пък публиката бурно аплодира неговия Сър Джорджо от „Пуритани“ на Белини. Марио Нордио става изразител на възторга: „Величествен Сър Джорджо, с мелодичен глас, басът Борис Христов бе аплодиран толкова много, особено след голямата ария в трето действие, изпята със скръбна сладост и съгъстена изразителност.“

Списъкът на ролите на Борис Христов, най-различни по психологична същина, постоянно се увеличава, а преценките бележат постоянен възход. Борис Христов е „великолепен Роко“ от „Фиделио“ на Бетховен. Героя той пресъздава „чрез моменти, ту меки, ту патетични или пък

изразяващи страдание, както се налага от ролята, и стилизирани чрез превъзходната негова чувствителност, музикална интелигентност и колоритност, чрез неговия великолепен гъвкав глас". Със същия замах, „чрез точното пеене и статичността на жестовете Борис Христов извайва образа на Сенека". Успехът в ролята на Се-нека от „Коронацията на Попея" на Монтеверди създава особени въздействия у артиста и той ги споделя с родителите си: „Когато завърших арията, няколко минути цареше мъртва тишина. И изведнъж едно неудържимо „браво" и ръкопляскания, които ми създадоха впечатление на приближаваща се буря. Особено ми стана приятно, когато чух да се носи в залата словото „българин". Своите превъплъщения Борис Христов е започнал много по-отдавна, още като юноша. Да представи баща си или брат си, или кой да е друг е било за него лесно, а за присъстващите забавно. И най-забавно е било, когато малко прегърбен, с изтънечен гласец е представял майка си с поразителна прилика в глас, жест и мимика. Това е скромното, непретенциозно начало, което има известна връзка с дългата поредица от роли, най-различни по духовна същина. Артистът преминава от една роля в друга, а театралната критика в рецензии, изпълнени със суперлативи, отбелязва само успехи.

Блестяща верига от образи и всеки оспорва своето право на първенство. Може би това право има в най-голяма степен Филип II от „Дон Карлос" на Верди. В тази роля Борис Христов се явява за първи път през 1950 г. на флорентинските музикални тържества. Един хубав грамофонен запис на операта „Дон Карлос" ни дава възможност тук да получим поне звуково впечатление от този забележителен образ. Певческата интерпретация вае с дълбоко драматични акценти духовния облик на злочестия властелин, проучен изтънко до най-малките дихания, като оставя впечатление за нещо напълно реално и непосредствено възприето.

Партията на Филип II се гради върху противопоставящи се елементи. От силно драматичните моменти се преминава някак неочаквано към най-нежни лирични излияния, които внасят особена топлина и трагизъм в мрачната характеристика на героя. Богатият, винаги нов глас, приспособим към всяко емоционално състояние, следва безпогрешно противоречивите душевни обрати на трагичния прототип. Знаменитото христовско „медзавоче", напоено с дълбок лиризм, в който се разтапя едно страдащо и унижено човешко сърце, е изместено с чудно изкуство от суровата интонация, отразяваща жестоката воля на само-властника. И това противоречие чрез гъвкавостта на гласовата линия е слято в едно колкото убедително, толкова и поразяващо единство.

През 1950 г. Борис Христов дебютира и като Мефистофел в операта „Фауст" от Гуно. Мефистофел със своя демоничен нихилизъм е образ, коренно различен от образа на испанския монарх. Коренно различен става и Борис Христов в новата роля. Гласът му, изгубил мекотата си, добива особен колорит. Той зазвучава със сатанинска жлъчност и разпуснатост, без да води до приниженост на образа, схванат от артиста в неговата философска същина. Носителят на могъщото скептично начало е почувствувай тъй, както го дава Гьоте, и преди всичко със средствата на гласа ни е показан в демоничното му достолепие и власт. При сцената в църквата той има само няколко малки реплики, но когато се чуят думите: „Не, ти не ще се молиш", изпети със сила на вдълбочаването, от която човек потръпва, чувствуващ самия дух на отрицанието, разбил вратите на божия дом.

Театралните критици, които имат и зрителна представа от този нов Мефистофел, са във властта на такова очарование, че излизат в пресата с истински венцехваления:

„Да дойдем на протагониста (първенеца) Мефистофел, интерпретиран от Борис Христов. Очаквахме този певец с изключителни гласови и артистични качества с известно любопитство. Ние не се съмняваме в неговата интелигентност, но искахме да видим до каква степен и с какви резултати тази интелигентност би му позволила да мине от толкова различни партии, в които го бяхме чували досега, към партията на Мефистофел. Промяната беше отлична и постиженията превъзходни. Христов потвърди с интерпретацията на тази роля своите най-богати сценично-музикални възможности. Той показва какво могат да направят природните дарования, съединени с интелигентност и неогъваема упоритост при учението. Един рядък пример, който трябва да се възприеме от много млади и немлади певци, свикнали да разчитат на повърхностни интерпретации. С изумително жива, пластична и поразяваща сценична игра, с мимика на голям актьор, с пеене така специфично дълбоко колоритно, с винаги контролиран стил той дава тълкуване на Мефистофел, което ние поставяме, без да се въздържаме, като най-доброто, чуто от нас досега."

На друго място, като изтъкват, че Борис Христов е артист с изключителна вокална и сценична мощ, прибавят:

„Той като че наистина е сключил договор с дявола, за да може да го представи така величествено. Всяка нова интерпретация на този истински господар на сцената учудва и възбужда неоспоримо възхищение." Ако искаме да направим една малка равностметка на артистичната дейност на Борис Христов за първите пет месеца на 1950 г., ще съставим следния списък:

На 14. II. 1950 г. - дебют в ролята на Роко от „Фиделио" на Бетховен.

На 16. II. 1950 г. - дебют в ролята на Мефистофел от „Фауст" на Гуно.

През май 1950 г. - дебют в ролята на Филип II от „Дон Карлос" на Верди.

На 18. VI. 1950 г. - дебют в ролята на Агамемнон от „Ифигения в Авлида" на Г. Лук.

Толкова различни по характер образи, изградени в такъв кратък срок и с такъв блестящ резултат, естествено ще будят и почуда, и възхищение.

Борис Христов обича антиподите. На Флорентинския музикален фестивал през 1951 г. той се представя в две много различни роли - в ролята на Креон от „Орфей и Евридика" на Хайдн и в ролята на Джовани да Прочида от „Сицилиански вечерни" на Верди, - възторжено аплодиран от театралната критика. Представителят на вестник „Ню Йорк таймс" говори за „великолепно изпълнение" и за „един бас от изключително високо качество".

Творческата 1951 г. на Борис Христов завършва с едно радиоизпълнение на операта „Мойсей" от Росини, в която той пее партията на Мойсей.

*

В Париж, дето отдавна е проникнала легендата за един нов Борис Годунов, познават Борис Христов още само по грамофонни плочи Това е достатъчно - Париж е спечелен за изкуството му, получило небивала възхвала в рецензията на критика Клод Ростан: „Прекрасно певческо изкуство, тембър с несравнимо великолепие - кадифен, топъл, дълбок, нежен. .. Прекрасен оперен артист, притежаващ сила, естественост - всичко, когато в цялост води до истинско величие и изключително благородство."

През 1953 г. Борис Христов е удостоен с особено отличие. Френската Академия за грамофонни записи му присъжда голямата международна премия за най-сполучлив грамофонен запис. Наградата му се дава за високо художественото изпълнение на трите партии - Борис Годунов, Пимен и Варлаам от операта „Борис Годунов", записана изцяло на руски. Борис Годунов, Пимен, Варлаам - три съвсем различни музикално-психологически свята, които може да превъплъти в едно и също време само артист от много висока класа.

Борис Годунов има сложен душевен мир, обусловен от преплитането на властническата воля, трепетите на най-нежната бащинска любов и мъчителните угризения на пробудената съвест. В неговата партия драматичният елемент има превес. Тук добива особено значение наситеният с драматизъм, рядко изразителен речитатив, който на места се превръща в мъчителен вик.

В пълна противоположност на него Пимен живее в свят, в който отдавна всички противоречия са примирени. Живота той възприема без-страстието на летописеца. Партията му напомня озвучено житие на светец.

Варлаам, който е една смесица от богатырска мощ, от пиянско безгрижие и незлобивост, от примиреност и необузданост, е гениално въплъщение на потиснатата народна мъка.

Борис Христов навлиза изцяло в тия три свята и ги разграничава със силата на голям художник. Неговият Пимен и Варлаам със стилната си издържаност и великолепно вокално изпълнение по нищо не отстъпват на всепризнатия Борис Годунов.

Ето артиста, който извиква все по-настойчиво спомена за Феодор Шаляпин. Шаляпин пръв пристъпи смело към трудната задача - да свърже при грамофонни записи три така различни същности. Сега Борис Христов постига наново това, а френски музикален критик пише с възторг и изумление:

„Борис Христов е последователно цар, Пимен и Варлаам с една промяна в тембър и акцент, която просто обърква човека. Аз ще направя на този прекрасен певец най-големия комплимент, като кажа, че напомня по възможния най-верен начин дълбокия и кадифен глас, драматичната сила, чак до риданията на Шаляпин. Той „играе" и пее големите сцени, обхванат от страстта на играта, както знаменитият Феодор. Мисля, че не съществува на света интерпретатор, за когото може да се напише

такова нещо."

Парижката „Гранд опера", която след Шаляпин се вижда в затруднение да изнесе великата творба на Мусоргски, е в състояние вече да представи на публиката един нов Борис. Париж е в трепет. Кореспондентът на „Льо Фигаро" Кларендон ни въвежда в тази атмосфера на радостно очакване:

„Целият следобед мина в очакване. И какво? Боже мой, трите появявания на сцената на Борис Христов, които възкресяват в операта фамозния образ на Годунов. Всеки дебне с тревога тези три появявания, защото те са чудо от театрална гледна точка. А тези, между които съм и аз и които са видели някога Шаляпин, чувствуват, че сърцето им бие в три съдбовни мига. Те са чули на плочи Борис Христов, те знаят, че прекрасният глас възкресява, както никой друг, този на Феодор. Ще бъде ли обаче актьорът равен на певица? Ще бъде ли това цар или само артист? Публиката акламира. Тишина, тръпка: ето го!... И после при сцената в Кремъл чудото стана... Той играе ролята си с толкова драматична сила и с такова вокално богатство, актьорът е от такъв голям мащаб, че го акламират безспир. Но това не е нищо в сравнение с финала, където великият артист ни даде клинически урок по лудост, какъвто може би в театъра никога не се е виждал и който се отказвам да опиша... Наистина това е чудо на напрегнатост, на благородство и емоция."

Гостуването на Борис Христов създава един вид шаляпински комплекс у парижката публика. И Мишел дьо Бри, автор на статията „Шаляпински комплекс", е принуден да се обърне към тези които не могат да се освободят от чувството, че слушат Шаляпин, с думите „Единственият подходящ паралел може да се търси само в сбора на удоволствието, което те двамата поотделно ни дават. Но за бога, господа меломани, избавете се от вашия комплекс. Контролирайте вашите обращение и при най-възторжените венцехваления наричайте господин Христов - Христов."

Прецизната парижка критика вече е доловила онова, което отделя Борис Христов от великия му предшественик. Изпълнителското изкуство на Христов е лично негово, индивидуално.

„Гласът на Христов блести с благородна сила, с мекота, широта, която разкрива съвършена изразна техника", пише вестник „Комба" от 27. IV. 1953 г. и продължава: „В сравнение с гласа на неговия знаменит предшественик гласът на Борис Христов изглежда още по-закръглен, по-мек, не така „тръбящ" и с едно третиране повече италианско, отколкото славянско. Неговото пианисимо никога не пречи на тембъра, богатият му глас се лее с патетична гъвкавост. Всичко това е обект на истинско учудване."

Това мнение е напълно споделяно и от музикалния критик Жан Амон:

„Роден актьор, Борис Христов живее своята роля с една драматична напрегнатост, наситеност, вяра, искреност, която достига най-висок връх и буквано смущава слушателите. Свидетелство за това е особената тишина, с която се възприема сцената на халюцинациите или смъртта... Какъв прекрасен медиум, какво певческо изкуство, какви нюанси, отразяващи искрено чувство. По-обигран, по-шлифован, отколкото Шаляпин, по-пречистен от известни сценични ефекти, актьорът Борис Христов привлича големи тълпи в операта. Така както още се казва - аз съм слушал Шаляпин, така дълго ще се казва - аз съм слушал Христов."

Едно заглавие - „Борис Христов, човек-легенда", появило се във вестник „Льо Монд" на 14. V. 1953 г., разкрива много красноречиво пределите на ентузиазма, обхванал парижкото общество по това време:

„Тези, които не са могли да влязат да го чуят, чакат търпеливо до късно през нощта пред операта края на представлението, като се надяват да видят на излизане своя нов идол. До вчера още непознат, днес признат за велик певец.. ."

Титлата доктор хонорис кауза, с която парижката „Гранд опера" удостоява Борис Христов, слага венец на преклонението на Париж в 1953 г. пред големия артист.

Това са официалните начини, чрез които френското общество му благодари за преживените мигове на опиянение. Безбройните му поклонници, които не пишат във вестниците и не са в състояние да му дадат титла, намират свой път, за да изразят чувствата си - внучката на един от Наполеоновците сваля скъпоценната огърлица, останала от нейния дядо, и я поставя на шията на Борис Христов с думите: „Няма по-достоеен човек от вас да я носи." А един разкошен букет от червени рози чака артиста след всяко негово излизане, където и да е то, за да покаже, че някой го

следва мълчаливо в триумфалния му път.

Борис Христов получава в Европа възторжени признания и титли, а славата му лети вече през водите на Атлантическия океан. През 1953 г., веднага след гостуванията в Париж, той е в Рио де Жанейро като скъп гост на операта. Тук излиза в ролите на Колин от „Бохеми“ и на Дон Базилио от „Севилският бръснар“. При обрисуване на колоритния Росиниев герой артистът влага много свои, различни от традиционната интерпретация черти. Той не е вече онзи свенлив момък от хор „Гусла“, но младенческата му неувереност като че ли се мъчи пак да го обземе. Борис Христов се бои, че неговото тълкуване няма да бъде оценено от публиката, и почти е уверен, че ще го освиркат. И както някога, пак той е опроверганият. Очаква блам, а салонът се тресе от бурни ръкопляскания. Успехът му не подлежи на описание а българите, чието национално самочувствие е достигнало най-висока точка, са горди със своя сънародник.

Критиката на другия ден пише за Борис Христов, че той се издигал „като гигант над другите“, а неговият Дон Базилио носел отпечатък на „библейско величие“. „Гротескното в образа е подчертано с изключителна мощ, без да му се отнеме най-насыщното човешко значение.“ А арията на клеветата - „най-големият успех на вечерта“ - била предадена със забележителна пластичност на акцента. Триумфи, задморски пътувания и работа над нови образи - така тече животът на Борис Христов по това време. Той е още под впечатление от пътуването в Рио де Жанейро, но Флорентинският музикален фестивал, на който е постоянен гост, приближава. През 1954 г. на тържествата във Флоренция любителите на оперната музика чуват нещонаово - изнася се за първи път в Италия операта „Мазепа“ от Чайковски. При един неоспоримо елитен състав Борис Христов в ролята на Кочубей е особено отличен. Неговата „интерпретация е отбелязана като най-емоционална и най-автентична“.

Само една година след това, през 1955 г., с още по-голям успех Борис Христов излиза в ролята на Юлий Цезар от едноименната опера на Хендел, като запазва престижа си на певец и артист с необикновени качества.

Тълкуването на образа на Юлий Цезар в операта на Хендел, в който се преплита историческата правда с полетите на фантазията, изисква дълбоко чувство за мярка, за да не се стигне до мелодрама. Реалното и иреалното трябва така да се дозират, че да се получи един легендарен образ, изграден от чисто човешки черти. Борис Христов намира безпогрешно точния тон. Усилието му е правилно оценено от капацитет като музиколога Гуидо Панаин:

„Борис Христов предава с поразяваща хармония образа на един Юлий Цезар ..., който има чисто човешки черти ... , един Цезар, какъвто сценичното предаване изисква - одухотворен чрез музиката ... С крайната деликатност на своето неповторимо медзавоче, въздушно и духовно, чрез пеене и сценична игра Борис Христов се издига до степента на изключителен изпълнител.“

*

През 1956 г. Борис Христов гостува за първи път в Буенос Айрес и повторно в Рио де Жанейро, приет навсякъде с нестихващ възторг. Сега вече и границите на Съединените щати се отварят за големия български певец.

Метрополитън, прочутата нюйоркская опера, винаги е имала амбицията да привлече най-големите артисти на света. Американският импресарио Сол Хюрок още в 1949 г. бе поканил Борис Христов да гостува в САЩ. Тази инициатива обаче среща рязкото противодействие на правителството на Щатите. През 1950 г. група артисти, между които са Борис Христов, Виктор де Сабата, Валтер Гизекинг, Вилхелм Фуртвенглер и Херберт фон Караян, тръгват от Европа за САЩ с богата програма. Трупата е вече в Лондон, за да вземе презокеанския параход. Борис Христов обаче чака не само парахода - по-важно е ще получи ли разрешение да влезе в САЩ. Вместо това той получава един откровен отговор: „Вие сте нежелан гост в САЩ поради връзките ви с русите.“

Американското списание „Сатърдей ревю“ дава подробни сведения за тази паспортна разправия, като цитира и гневните думи на Борис Христов към американската консулка, с които се слага край на спора и които звучат дословно така:

„Мадам, Вашето мнение не е важно за мене и не ми е нужна вече вашата виза. Никой не може да ми нарежда какво трябва да мисля и какво да говоря. Не съм политическо лице, а само човек

и артист." На Борис Христов се отказва входна виза. Останалите решават да не заминават без него и отхвърлят ангажмента. Инцидентът предизвиква остри критики в италианската преса, които довеждат до утешителното заключение: „От това ние в същност не губим нищо, а само печелим, защото Христов остава при нас."

В САЩ се гледа по това време с недоверие на българите. Но Борис Христов без друго е държал на родното си име и не го разменя със славата, че ще пее в Метрополитън. Обстоятелствата и времето не са помрачили високото му съзнание на българин и славянин, будно още от ученическите години. По собствените му думи той израства като оперен артист чрез общуването с изкуството на големите славянски майстори, които го вдъхновяват:

„Любовта ми към нашата несравнима славянска музика ми помогна да покажа заложибите си на артист и певец пред италианския зрител и слушател."

Като човек Борис Христов не прави компромиси, а още по-малко като артист. През 1957 г., без да се двоуми, отхвърля поканата на прочутата Нюйоркска опера, защото искат от него да играе Мефистофел от „Фауст" във „фрак, с бастун и монокъл". (Постановка на Питър Брук от „Ковънт Гардън".)

Шест години политическият предразсъдък на Америка се бори с изкушението да се даде гостоприемство на големия артист. И в един момент, когато политическата обстановка се е значително изменила, административните забрани престават да играят роля. През декември 1956 г. Борис Христов слиза на летището на Лос Анжелос. За да устои на договора със Сан Франциско, пътува по опасния за самолета полярен път. Към българина Борис Христов граничните власти все още не са много дружелюбни. Разбира се, докато узнаят, че това действително е певецът Борис Христов.

Публиката в Сан Франциско преживява трепетите на парижката публика през 1953 г., а премиерата е последвана от дитирамби, в които се -чувствува съжалението, че в човешката реч не се намират достатъчно възторжени думи, за да се изрази екстазът, обхванал слушателите:

„Дългоочакваният дебют на великия бас Борис Христов в „Борис Го-дунов", започват тирадите, бе посрещнат със залп от викове „браво" и ставане на крака... Великолепният бас на Борис Христов бе едновременно и нежен, и равен, и мощен, и грандиозен в крайно трудната роля на изтерзания и терзаещ другите Борис... Това бе реализирано съновидение за любителите на оперната музика." „Българинът Борис Христов ни даде една грандиозна интерпретация на ролята на Борис Годунов."

„Христов е най-необикновеният певец, защото, въпреки че гласът му има качества на бас, той си служи с него с лекота, съвършенство, богатство в отсенките и правдивост в интерпретацията, които качества са по-присъщи на един баритон... Христов е един великолепен магнетичен актьор, една от най-царствените и налагащи се фигури, които ние сме виждали досега в тази роля..."

Списание „Таим" и вестник „Ню Йорк таймс" са изпратили в Сан Франциско специални кореспонденти. Към всеобщия възторг те присъединяват единодушните си възхвали и утвърждават световната слава на Борис Христов. Списание „Таим" пише:

„Миналата седмица операта в Сан Франциско (втора по значение след Метрополитън) ни поднесе двойна изненада. Тя даде възможност на любителите на операта да чуят знаменития български бас Борис Христов. Гласът му е силен, резониращ и с неповторима чистота и яснота... Кулминационната точка бе, когато той промълви почти шепнешком думата „господи". Нито едно ръкопляскане не наруши гробната тишина, когато той свърши." Вестник „Ню Йорк таймс" добавя:

„Най-големият успех на операта в Сан Франциско е Борис Христов, който в ролята на Борис Годунов бе цяло откровение... Онзи, който го е слушал в „Сицилиански вечерни" от Верди, знае, че Борис Христов е бас от изключително високо качество. И това великолепно изпълнение обаче не подготвя слушателя за пламтящата страст на Борис Годунов. Тази интерпретация е една от най-силните, най-блестящите за съвременния оперен театър. За повече от четвърт век аз не съм слушал третиране на Борис Годунов, което да може да се сравни с това на Борис Христов по сила на чувството. Неговото пеене трябва да служи за образец. То е така слято с играта, че човек осъзнава само налудничавия цар, а не изпълнителя."

Същият вестник в отдела „Музика" пише: „Трябваше да минат шест години, докато

правителството на САЩ даде виза на баса Борис Христов (родом българин). Сега, когато той играе за първи път в Америка в ролята на Борис Годунов, ясно е, че ние сме тези, които загубихме. Борис Христов е забележителен оперен певец и неговото тълкуване на Борис Годунов е най-доброто през нашето поколение. Господин Христов е вулкан от емоции... Сцените, в които участва. Борис Христов, бяха толкова величествени и напрегнати, че караха зрителя да забрави, че се намира в театър... В тълкуването на Борис Годунов, което Христов дава, пеенето и играта са неделими... Във финалните сцени започна един пасаж с тихи, меки тонове и продължи да заглъхва с едно изключително красиво декрешендо. От техническа гледна точка това е подвиг за един бас..."

Сан Франциско е само началото на гостуванията в Северна Америка. Борис Годунов завладява една по една големите американски сцени, привлича безбройни зрители в театрите, печели за своя изпълнител пламенни поклонници и прозвище „несравним": „Несравнимият Борис Христов", „Най-великият жив Борис Годунов" - така се пише през 1957 г. в новоорлеанските вестници. Всички, които са успели да влязат в театъра, говорят за „великолепен басов глас, мощен, дисциплиниран, богат откъм качество и чувство". Всички са поразени от „безупречната музикалност и прекрасния театрален усет на един артист, влязъл в редицата на тези, които не само тълкуват една роля, но я и претворяват".

„Да се види и чуе Борис Христов значи да се влезе в допир със самото величие и да се запази за бъдещето като забележително събитие."

Преценките в Питсбург пък започват с прекрасните външни данни, с които артистът веднага се налага:

„... Христов е преди всичко великолепен по външност. . . При това той и пъ великолепно. . . Снощи той вложи толкова величие и патос и „умря" така реалистично", че бе трудно да се повярва на поклоните', когато прогърмя бурята от ръкопляскания."

А в Чикаго, където Борис Христов гостува през 1958 г., под големи заглавия: „Приказният цар на Христов" - „Поколение то видя един истински Борис", стоят думите: „Това е Борис Христов, гений на оперния театър, чието превъплътяване в изтерзания от собствена вина цар е положително на едно ниво с това на Шаляпин." Америка ръкопляска бурно и бърза да навакса изгубените шест години. Ангажиментите просто надхвърлят физическите възможности на един човек.

В историята на изпълнителското изкуство Борис Христов ще се отделяне само с особените качества на своя глас и необикновената си артистична мощ. По друг показател - широтата на своето амплоа, което обхваща такъв изключителен брой басови партии, той задълго ще бъде едно рядко явление. Глас и изпълнителско изкуство у него са в ненарушимо равновесие. Неговият богат оцветен и така обширен по диапазон бас, голямата му певческа и обща култура и вроденият актьорски талант му позволяват в кратък период от време да изгради разнообразни по характер и силно въздействащи образи, да уча, ствува с голям успех в постановките на различни по стил оперни произведения.

Затвърдил световната си слава на неподражаем интерпретатор на руската оперна музика, Борис Христов непрекъснато се връща към Верди, с героите на когото са свързани може би едни от най-съвършените му сценични постижения. През 1957 г. на фестивала във Флоренция той излиза в ролята на Дон Гомец от „Ернани". „Едно рядко представление, което може би скоро няма да се повтори." Блестящите успехи на Христов са бурно аплодирани от публиката, между която е директорът на операта в Сан Франциско и музикални кореспонденти, дошли чак от Япония и Китай.

Няколко месеца след това пък „абсолютната артистична мощ" на Борис Христов намира още едно потвърждение: той излиза в ролята на игумена от „Силата на съдбата" на Верди, в която роля дебютира още през 1949 г. „Необикновено красивият глас, изумително силен и хармоничен, се явява пак в пълен блясък." Театралните критици не си спомнят по-възвишена интерпретация от тази - „интерпретация, която говори, че ние сме лице с лице с един висш майстор в изкуството".

През 1959 г. римският оперен театър поставя ораторната опера „Мойсей" от Росини. Една рядко изпълнявана творба, която добива живот чрез изключителния артистичен и певчески дар на Борис Христов, изпълняващ ролята на Мойсей. Със своята „поразяваща музикална и психологична вдълбоченост Борис Христов.. . одухотворява статичната фигура на Мойсей. Той го смъква от пиедестала и го прави живо същество.. . Със своето изкуство да извайва думата, чрез игра и му-

зика той дава на Росиниевия Мойсей неговото идеално сценично превъплъщение ... Ясният и твърд глас на певица, както и общото му сценично държане се налагат над баналното конвенционално държане на другите. Този изключителен бас е един артист, роден за класическите роли, които изискват достойнство и мярка. Заслужава да се види неговият Мойсей, за да се разбере как трябва да се глъкне Росини."

Руският репертоар все пак никога не е изоставен. Борис Христов намира време между презморски гостувания и фестивали да работи над един образ, който отдавна го привлича. Още през 1957 г. артистът е в Париж за записването на операта „Иван Сусанин" от Глинка, в която той изпълнява главната роля. През март 1959 г. пък италианските вестници обявяват: „Една изключителна премиера в миланската „Скала" - „Иван Сусанин" от Глинка."

Глинка носи за Борис Христов не по-малко творчески вълнения и щастие от Мусоргски. След тази паметна премиера за протагониста Борис Христов се казва, че по сила той се слива с композитора, че е „идеалният изпълнител", органически сраснал с ролята. Борис Христов „не е басов глас, който пее, а е самата песен, станала поезия". „Неговата необикновена музикална интелигентност, точна сценична игра, интензивна изразителност го издига до висотата на блестящ протагонист, който извайва образа на Сусанин с рядка простота и точност." Веднага след премиерата на „Иван Сусанин" на италианска оперна сцена се поставя „Сорочински панаир" от Мусоргски, в която Борис Христов участва като Черевик. Тази роля не е нова за него, защото още в 1948 г. той взема участие в едно радиоизпълнение на „Сорочински панаир", но сега за първи път я превъплъщава на сцената. И тук той отново е централната фигура. „Джорнале д'Италия" пише: „Протагонистът Борис Христов е един прекрасен артист, който извайва образа както вокално, така и сценично с пълнотата на оригиналност и сила, каквато може да бъде осъществена само от изключителен артист. Изпълнение - модел."

Все по това време Борис Христов спомага за утвърждаването на сцената в Милано и на операта „Ифигения в Авлида" от Глук, в която той играе ролята на Агамемнон. В тази роля артистът дебютира с много голям успех още в 1950 г. Девет години по-късно - в 1959 г. - той постига такова съвършенство на изразните средства, че критиката пише:

„На сцената само Агамемнон на Борис Христов бе драматично въздействащ. .. Борис Христов е възхитителен, образът на Агамемнон бе представен прекрасно. . . Достатъчен бе само този Агамемнон, за да постави на висота операта и да оправдае избора, направен от „Скала". "

Талантът на Борис Христов разкрива все нови и нови възможности През 1960 г. той дебютира в партията на Гурнеманц из „Парсина Вагнер. Това е едно много сериозно творческо завоевание, казано от всички:

„Що се отнася до Борис Христов, изпълнител на трудната роля, пише вестник „Унита" след премиерата, може да се каже, че той успя да придаде мощ и великолепно съдържание на герой, който ще остане в паметта като един от най-щастливите на снощното представление."

Вагнеровият репертоар не е нов за Борис Христов, който, както забелязва „Ла ноте", „пее вече в половин дузина Вагнерови опери" това на немски. Някога той беше казал: „Този труден език не ми се удава в пеене."

А сега вестник „Кориере ломбардо" пише: „Борис Христов със своя глас съумя великолепно да се приспособи към фонетичните изисквания на немския език."

Лингвистичната дарба на Христов е направила впечатление и на английския кореспондент Атикус, който го нарича „многоезичен, говорещ шест езика: български, руски, италиански, немски, френски и английски.

През 1962 г. Борис Христов има 16 години артистична кариера. Той е вече напълно оформен актьор и певец и още много свеж. Талантът на Борис Христов разкрива все нови и нови възможности. През 1960 г. той дебютира в партията на Гурнеманц из „Парсифал" на Вагнер. Това е едно много сериозно творческо завоевание, забелязано от всички:

„Що се отнася до Борис Христов, изпълнител на трудната роля на Гурнеманц, пише вестник „Унита" след премиерата, може да се каже, че той успя да придаде мощ и великолепно съдържание на своя герой, който ще остане в паметта като един от най-щастливите успехи на снощното представление."

Вагнеровият репертоар не е нов за Борис Христов, който, както отбелязва „Ла ноте“, „пее вече в половин дузина Вагнерови опери“, при това на немски. Някога той беше казал: „Този труден език като че не ми се удава в пеене.“

А сега вестник „Кориере ломбардо“ пише: „Борис Христов с мекия си глас съумя великолепно да се приспособи към фонетичните изисквания на немския език.“

Лингвистичната дарба на Христов е направила впечатление и на английския кореспондент Атикус, който го нарича „многоезичен бас“, говорещ шест езика: български, руски, италиански, немски, френски, английски.

През 1962 г. Борис Христов има 16 години артистична кариера. Той е вече напълно оформен актьор и певец и още много свеж. Неговият Филип II, който се явява на сцената във Венеция през ноември 1962 г. е още по-обаятелен, а в преценките за него преобладават суперлативите :

„Върху измъчената фигура на Филип Испански българинът Христов прехвърли цялото съкровище на своето голямо изкуство. Гневът и болката бяха магистрално предадени и всичко придружено с прекрасно певческо дарование“ (из в. „Месаджеро Венето“). Сценичната реализация на Христов изцяло почива върху историческата правда. За него „не е достатъчно да се каже голям певец, той е певец-актьор, чиято интерпретация е така многостранна, че артистът успява напълно да се идентифицира с личността на своя герой. Той е истински Филип - отчаян, самотен, благороден, патетичен, прекрасен в сценична игра, в мимика и фраза на пеенето“ („Венеция“ 12. 1962 г.)

1962 г. носи и един блестящ дебют за Борис Христов - той излиза за първи път в ролята на Атила из едноименната опера на Верди. След цяло столетие операта „Атила“ се поставя пак на италианска сцена и напълно покорява публиката. Тя е една от най-рядко изпълняваните оперни творби поради трудностите, които крие. „Следователно заслугата на онзи, който допринесе за преодоляването им, е забележителна“, пише вестник „Ла джуститица“. Тази заслуга има Борис Христов през декември 1962 г

„С авторитета на своите гласови качества (колко са басовите гласове днес, които разполагат с неговите средства) той можа да обгърне музикалния образ на главния герой Атила с най-отлични резултати.“ Критиката в пълно единодушие говори за един „достоеен протагонист на трудната опера, който има несравними акценти и дикция и който успява да изгради цялостен образ, като следва повече Вердиевата музикална изразителност, отколкото нестройното развитие на либретото“.

Културната хроника на Европа през 1958 г. отбелязва едно голямо събитие - Лондонският оперен театър „Ковънт Гардън“ празнува своята 100-годишнина. В Лондон се е събрал артистичният елит. Начело стои „налагащият се и великолепен“ Борис Христов, посрещан навсякъде с бурен възторг от своите почитатели. В писмо до родителите си Борис Христов пише:

„Като се почне от най-висшите слоеве на сегашното английско общество, та се стигне до народа - простия и сърдечен народ, еднакъв навсякъде, всички ме носят на ръце и ме обсипват с цветя и овации.“

След едно дълго отсъствие новото гостуване на Борис Христов в Лондон се налага като „върховен момент“.

На тържествата Борис Христов се представя в ролята на Борис Годунов и ролята на Филип II от „Дон Карлос“. Възторжената публика и критика са щедри в преценките, в които се употребяват най-силни думи : „Дълбоко изтълкуваните образи са великолепно и незабравимо показани.“ Това са образи, „изваяни от велик артист - изпълнение-триумф, което създава епоха“.

„Напред, напред, напред!“ - това беше девизът на Елеонора Дузе. За Борис Христов може да се каже: „Нагоре, нагоре, нагоре!“ През ноември 1958 г. Борис Христов е отново в Лондон - сезонът се открива пак с „Борис Годунов“, който носи ново очарование: „В главната роля, отбелязва пресата, Борис Христов завоюва личен триумф. Този велик бас расте артистично с всеки нов спектакъл. . . По-рано беше великолепен, а сега е дори нещо повече. . .“

В Лондон се създава нещо като традиция - оперният сезон да се открива с „Борис Годунов“. През 1959 г. Лондонските вестници съобщават: „Борис триумфира отново в „Борис“!“

Следва преценката: „Българският бас Борис Христов има нов триумф в операта „Борис Годунов“, изпълнена на руски... Играта на Христов беше, както винаги, великолепна. . . Борис Христов даде на днешното поколение онова, което Шаляпин даде на миналото: незаменима

интерпретация на великата роля."

Новото в изпълнението през 1959 г. е, че операта „Борис Годунов" се изпълнява за пръв път изцяло на руски. Лондонският кореспондент на списание „Советская музыка" дава специално съобщение: „... За първи път в „Ковънт Гардън", най-големия оперен театър в Лондон, операта „Борис Годунов" от Мусоргски се изпълни изцяло на руски език. За изпълнението на главната роля бе поканен знаменитият български певец Борис Христов, който я превъзходно. Тъй като той пее своята партия само на руски, дирекцията на театъра реши, че същото трябва да направи цялата трупа... Своята партия Борис Христов е разучил по началната редакция на Мусоргски." Това в същност е нова победа на артиста Борис Христов, чиито схващания за оперното изкуство стават меродавни за „Ковънт Гардън". Съветската легация в Лондон му засвидетелствува особено внимание, като дава прием в негова чест след представлението. Всяка година Борис Христов е в Лондон и всяка година посрещан с все по-голям възторг. През 1961 г. на сцената на „Ковънт Гардън" заедно с Борис Христов в „Борис Годунов" пеят „три силни английски баса"... „Но изпълняващият ролята на Борис ги затъмни. Такова е качеството на звездата... Каква изтънченост в отсвките и модулациите на всяка дума."

Критикът Филип Хооп Уолас, автор на горните редове, спира своето внимание специално на актьорския дар на Христов: „Човек мечтае той да дойде между нас, да овладее английския език и да ни даде най-хубавия Макбет, Лир, Шейлок, Клавдий."

„Дейли експрес" от 2. VI. 1961 г. под заглавие: „Борис Христов - великанът" пише:

„Българският бас Борис Христов се върна миналата вечер в Лондон, за да внесе величие в продукцията на Борис Годунов. Неговият силен, благороден глас владееше операта, а актьорството му, по-силно от живота, превърна всички останали в пигмеи..." „На сцената Христов е без съперник. Неговият Борис Годунов е едно велико оперно възплъщение."

Лондонското схващане идва в пълно съгласие с това, което „Джорнале д'Италия" от 24. III. 1961 г. пише:

„Борис Годунов" е опера, която нашият театър често поставя, защото има един изключителен изпълнител в лицето на Борис Христов. Ние никога няма да се изморим да слушаме и да се възхищаваме както от изпълнителя, така и от операта."

Залцбургските музикални тържества, които заемат важно място в артистичната кариера на Борис Христов, са били винаги на особена висота. Те са културно събитие от световен мащаб. Участието в тях е чест, а изпълнители от разряда на Христов се превръщат в гордост за фестивала. Още след първите си успехи в Италия Борис Христов става постоянен представител на „Скала" в Залцбург. Първото му излизане там е през 1949 г. като солист при изпълнението на Вердиевия Реквием. Немската критика го отделя като особено явление и изтъква, че това е един „бас с тембър и формат, какъвто в Залцбург отдавна не е чуван".

През 1960 г. Борис Христов се представя в Залцбург с особен блясък в ролята на Филип II и се налага като доминираща фигура. „Ди Пресе" намира, че „единствен Борис Христов притежава в истински и пълен мащаб качества на певец и артист, каквито се изискват за тържества като Залцбургските".

Операта „Дон Карлос" според немската критика „би трябвало да се нарече „Филип II", щом в тази роля излиза Борис Христов - една от най-подчертаните артистични индивидуалности на нашето време". „Новото този път е Борис Христов като Филип, който има истински царствен бас, пише „Йостеррайхише нойе Тагесцайтунг". „Гласът му блести както със своя смазващ обем, така и с топлотата си, с истинската дълбочина и благородство, с необикновеното, прекрасното пианисимо. Голямата ария, изпълнена съвсем сдържано и лишена от разни трикове, които се харесват на публиката, е образец на изискана фра-зировка и певческа култура"...

През 1960 г. специален кореспондент на списание „Советская музыка" в Залцбург е съветският музиколог И. Нестъев. Напълно покорен от изкуството на Борис Христов, той му посвещава най-пламенна преценка: „... Но централната фигура на спектакъла („Дон Карлос") бе славянинът Борис Христов - знаменитият български бас, който изпълняваше ролята на крал Филип II. Неговият глас, който се отличава с грамадна сила, поразява с богатството на нюансите - от гръмоподобните гневни избухвания до най-мекото пианисимо. А сценичното изпълнение достига в

пълния смисъл на думата върховете на драматизма. "

С не по-малък успех преминават участията на големия артист и на други фестивали и музикални тържества.

В триумфа, който операта „Севилският бръснар“ печели на фестивала в Единбург през 1961 г., особен дял има Борис Христов. „Той изпъква с вокалната си и артистична интерпретация, очертаваща един неповторим Дон Базилио.“

След събитията през 1945 г. Виена възвърна не само политическата си самостоятелност. Тя отново завоюва престижа си на музикален център от световен мащаб, като се старее да привлече музикалните светили от цял свят. Гостуванията на Борис Христов, който е станал любимец на виенската публика, са истинско събитие. Незабравимо ще остане особено неговото гостуване през 1963 г. в ролята на Филип II от операта „Дон Карлос“. Тия няколко реда от едно частно писмо дават представа за тържеството на артиста, покорил една напълно компетентна публика:

„Снощи каква незабравима вечер - „Дон Карлос“ с Борис Христов! В един извънреден състав: Еболи - Симионато, Поза - Бастианини, Дон Карлос - Дзампиери, Филип II - Борис Христов. Вълшебен глас с безупречна техника, съчетан с огромен актьорски талант и сценичен чар, чудна игра и незабравим образ на Филип - царствен, зловещ, трагичен. . .

Посрещнаха го с овации, а след арията му в V картина при открита сцена избликът от възторг в залата преля в неопишуем триумф за Борис Христов. Трябваше да видиш тази публика от специалисти, дошли от четирите краища на света, станали на крака да викат, тропат и ръкомахат от възторг.“

Борис Христов не е само оперен артист. Той е и изключителен концертен певец, пресъздал с пределна стилна чистота най-широк и разнообразен песенен репертоар. Своята певческа кариера в същност той започва като концертен изпълнител. Още в 1945 г., когато се представя на римската публика с едно прекрасно изпълнение на руски и български песни, критиката оценява неговите блестящи качества на певец и интерпретатор. Оттогава при всички случаи, когато на концертния подиум ще трябва да застане бас от висока класа, се взема под внимание преди всичко името на Борис Христов. През 1946 г. Христов участва като солист на Римския симфоничен оркестър - изпълнява арията на Вотан от „Валкюрия“ на Вагнер. Италианският музиколог и критик Бруно Варили изпъква в преценката си голямото майсторство и стилово проникновение на артиста, като го поставя в числото на най-обещаващите певци на европейската оперна сцена.

На тържествения концерт в „Скала“ по случай 50-годишнината от смъртта на Брамс се изпълнява „Немски реквием“. Между солистите, подбрани специално за случая, е и Борис Христов, който рязко изпъква с глас и артистична интуиция. Участието му пък като солист при изпълнение на ораторията „Самсон“ от Хендел през 1948 г. води до завоюване не само на личен престиж, но носи слава и на неговата родина, откърмила такъв певец: „Борис Христов, както винаги, направи чест на своята България с великолепно изпълнение, с достойнството и мощта на гласа си“ - отбелязва критиката.

И на концертния подиум Борис Христов остава артист с чувство за мярка и с необикновен чар, както съдим от една преценка на вестник „Таимс“ :

„В арията на Филип II „Тя никога не ме е обичала“ и в „Смъртта на Борис“ господин Христов има възможност да даде пълна свобода на огромния обхват на своята драматична изразителност. Като избягваше всяка театрална поза, той успя да предаде дълбокия трагизъм на двете арии, и то само с чисто музикални средства. . . Това е качество на велик артист.“

Ние нямаме за цел да проследим всички концертни излизания на Борис Христов - той е преминал през най-големите музикални центрове в Европа и Америка. През лятото на 1960 г. само за един месец изнася 24 концерта в Южна Америка. Концертите на Борис Христов в Северна Америка се превръщат в тържество на българщината и на славянството. Съпругата на артиста пише до родителите му след първия концерт в Ню Йорк:

„Колко хиляди хора са викали „браво“ на вашия велик син и колко българи в Америка плачат от възторг и гордост. Във Вашингтон, в грамадната зала, където бяха издигнали българското знаме, имаше стотици. Аз, българка по мъж, също изпаднах във възторг от тази манифестация на ентузиазъм.“

А сам артистът добавя:

„Представиха ми се сърби, българи, руси. Гордеят се с мене. Драго ми е, че съм славянско чедо!“

„Кориере дела сера“ информира италианското общество след концерта :

„Прочутият бас Борис Христов има вчера истински триумф на първия си самостоятелен концерт в „Карнеги Хол“ в Ню Йорк. В програмата влизаше: ария на Агамемнон („Ифигения в Авлида“ - Глук), ария на Лепорело („Дон Жуан“ - Моцарт), ария на Филип II („Дон Карлос“ - Верди) и финалната сцена из „Борис Годунов“ от Мусоргски.

След като свърши с този откъс, публиката, станала на крака, го обсипа с дълги овации, като искаше бис. Тогава Христов изпя „Бълхата“ от Мусоргски. Но за да се задоволи ентузиазиранията публика, Христов би трябвало да изпее една дузина бисове.“ Концертният репертоар на Борис Христов е най-разнообразен. В него влизат оперни арии, песни от Бах, Бетховен, Брамс, Шуберт, Шуман и при всички случаи песни от Мусоргски.

С избрани песни от Мусоргски Борис Христов се представя и на музикалните тържества в Мантон - Франция, през август 1958 г. Рецензията с инициали J. M. дава представа за изпълнението: „... Прекрасен концерт открай докрай, един от най-хубавите, които съм чул в Мантон... Безполезно е да хвалим тук качествата на Борис Христов: обем на гласа, който може ясно да се почувствува, въпреки че се пее на открито, равност на регистрите, широта, топлота, колоритност, тембър - всичко свършено... Борис Христов придава нещо индивидуално на всяка песен... Той беше ненадминат в глас и артистичност... Прост, както всички големи властелини..., Борис Христов прие овациите и излезе на бис...“

Роберт Кемп от Френската академия за грамофонни плочи пък пише в „Льо монд“: „Цар Борис Годунов донесе щастие на Мусоргски. За певица Борис Христов той не е по-малко благоприятен. Борис Христов има един рецитал „Мусоргски“ в Мантон, чийто успех беше изключителен. Борис Христов е един голям интерпретатор... Неговият бас е много характерен ... Ниските му тонове, които следвах наум и които чувствавах много ниски за мене, дават впечатление, че са високи за неговия регистър... А колкото до вникването в текста, повече не може да се желае.“

Едно концертно изпълнение през септември 1964 г. носи ново голямо отличие на артиста.

„Прочутият бас Борис Христов - пише „Кориере дела сера“ - получи по време на един концерт в Амстердам високо признание от Министерството на народната просвета в Холандия. На певица е била връчена премията „Едисон“ - 1964 г., за най-хубаво изпълнение на „Борис Годунов“ от Мусоргски.“

*

Този бегъл преглед съвсем не изчерпва богатото творческо дело на Борис Христов, което включва още редица споменати оперни и концертни изпълнения. Борис Христов е артист, когото всяка музикална пиеса подтиква към вдъхновено творчество. И все пак той следва една основна линия в своето изпълнителско дело, чрез която то добива строго индивидуален облик. Ядката в изпълнителското изкуство на Борис Христов е руската вокална музика, на която той не случайно става най-ревностен пропагандатор. Руската музика и Борис Христов са свързани с взаимно задължение. Тя чрез неговата упорита последователност получи широко признание в западния свят, той чрез нея като певец-художник постигна най-бляскавите си успехи. Борис Годунов, Пимен, Варлаам, Кончак, Галицки, Иван Сусанин, Досифей, Кочубей, Черевик в съзнанието на хората от западния свят, които не помнят Шаляпин, ще живеят като образи, добили плът чрез артистичния размах на Борис Христов.

В руската музика талантът на Борис Христов намира най-широк простор за разгръщане, а също почва, върху която укрепва. Чрез нея още в най-ранната си младост той се изявява като певец. В спомените на своите съученици Борис Христов остава неизменно свързан с руските романси. Първият си успех като солист на хор „Гусла“ той печели чрез руската песен „Ех, тн степь широкая!“ Преклонението му пред руския творчески гений определя според собствените му думи неговата съдба.

Своята певческа школа Борис Христов получи в Италия. Но постигнал една безупречна

техника в пеенето, той никога като изпълнител не се задоволява с голата виртуозност. У него певческото майсторство става носител на психологическо вдълбочаване, защото Борис Христов е преди всичко голям артист. Като артист Христов следва неотклонно традициите на реалистичния драматичен театър, върху чиито принципи бе изграден руският и нашият театър. Тези принципи лежат в основата и на Шаляпиновото изкуство. Неповторимото у Борис Христов, както и у великия му предшественик, е съчетанието на безупречното пеене с високото артистично майсторство, чрез които бележи той, запазвайки своята лична артистична самобитност и създавайки нещо ново в своите изпълнения, става артист от разред, до какъвто достига само Шаляпин.

В творческия път на Борис Христов няма случайности. Той винаги изхожда от строго определен план, основната цел на който остава стремежът да обгърне всичко значително в руската вокална музика, без да се пренебрегват и малките всеизвестни песни: „Дубинушка“ „Бандура“, „Ноченка“ и пр. и пр. Влезли в неговия репертоар, те се превръщат в шедеври на вокалното изпълнителско изкуство. Прости на глед, те изискват подчертано чувство за стил. Всяка от тия малки песни е един самостоятелен емоционален свят, богат, както е богатата и душата на народа, който ги е творил. Руската народна песен, широка и волна, като че вмества безбрежието на степта. Сродил се със стила на руската песен, Борис Христов със свойствената си дарба да разкрива същината, вниква в нейния духовен свят, намира с най-голяма точност емоционалния акцент и ни я предава в цялото ѝ интонационно многообразие просто и безизкуствено, тъй както би излязла из устата на народния певец.

По силата на своя гений и на славянската си душевност Борис Христов долавя спецификата на руската музика и дава живот на руски оперни творби, незаслужено покрити с праха на забравата за западния свят. Воден от тънък художнически усет, той иска също да покаже на света творчеството на руските песенници в неговата цялост. Задача, която никой голям славянски певец, включително Шаляпин, не е осъществявал напълно досега.

Като първа точка от този грандиозен план е работата му над песните от Мусоргски. По този повод съветската актриса Ирина Горденина пише до родителите на Борис Христов: „Колко интересно е отношението на Вашия син към него (т. е. към Мусоргски) и свързаната с това грамадна, но прекрасна работа по превода и издаването на песните. Представям си как божествено ги изпълнява той! Какъв скъпоценен принос внася в руското музикално изкуство! Аз оставям настрана другото му голямо дело, свързано с руската музика - неговото ненадминато изпълнение на „Борис Годунов“ и при това на руски език почти във всички столици на света 11“

Борис Христов разработи пръв изцяло всички 63 песни на Мусоргски и ги включи в репертоара си като венец на изпълнителското си майсторство. Тук той е в пълния смисъл на думата творец, който разкрива изключителна музикална култура. Само артист с извънредно тънко разбиране би се заел с такава отговорна задача - да изучи и интерпретира тези малки, но много трудни за изпълнение песни. Песенното творчество на Мусоргски разкрива нова страна от гения на композитора, който неотклонно води към една цел - дълбоко национална по дух музика, вдъхновена от народната песен и съгрята от искрен хуманизъм. Колкото и разнообразни по съдържание на пръв поглед, песните на Мусоргски се свързват с един общ белег - подчертана социална тенденция. В тях повече откъдето и да било другаде е отразен миогледът на автора и неговата будна социална съвест, бунтуваща се срещу безсмислието и бруталността на войната, срещу пошлостта на дворецовото общество, срещу порядъка на един свят, в който светлите души живеят „без слънце“, а сиротата майка в схлупената бедна изба пее приспивна песен на мъртвата си рожба. В тези песни, изградени върху народнопесенните мотиви, най-нежният лиризм е преплетен със силно драматични моменти. Мелодичният елемент тук е изместен от наситен с драматизъм речитатив. И текст, и мелодия носят големи трудности за изпълнение. За да се разкрие тяхната същина и да се почувствува своеобразната им прелест, се искат не само особени гласови данни и дълбоко чувство, но и голяма култура и изключително артистично майсторство.

Ето случая, в който можем да припомним старата истина, че твърде често успехът на композитора зависи от изпълнителя. Делото на композитора в същност би останало мъртво за обществото без талантливия изпълнител, който по този начин става сътворец. Интерпретацията изтъква ядката, философията на творческия замисъл, тя осъществява образите, прави ги осезаеми.

Борис Христов е от ония изпълнители, които придават плът на музикалната творба. Той, който владее отлично изкуството на красивото пеене, в същност никога не подчертава това. Пеенето у него е само средство, чрез което се създават образи и се изразяват вътрешни състояния. Към музикалната творба той има отношение на културен певец. Години наред, преди да пристъпи към песенните творби на Мусоргски, Борис Христов изучава основно живота и делото му, стараяйки се да вникне в същината на песните.

За песните на Мусоргски Б. Христов казва, че не може да се определи коя от тях е по-добра. За неговото изпълнение ще кажем - мъчно е да се определи къде той е по-съвършен. „Интерпретаторът Борис Христов, пише Кларендон в „Льо Фигаро“, е несравним. Кой друг певец притежава такава подходяща мимика и глас с такъв огромен регистър, включващ: въздишки, саркастичен смях, глас на селянин, плач, от който се задушаваш, детски шепот?" Винаги в творческо напрежение, веднага щом свършва работата над Мусоргски, Борис Христов пристъпва към другите руски песенници -

Балакирев, Рахманинов, Чайковски, Глинка, Римски-Корсаков и др.

*

Особено място в изпълнителското творчество на Борис Христов заемат грамофонните записи. И тук в центъра стои руската вокална музика. По негова инициатива най-ценното от нея се увековечава чрез грамофонни записи. Благодарение на неговите лични усилия и в неговото изключително изпълнение са записани цяла серия руски народни песни, няколко руски религиозни песни с голяма художествена стойност и 63-те песни от Мусоргски - израз на най-дълбока почит и любов към великия композитор, който буди в душата на певеца особени трепети и го тласка към вдъхновено творчество. На въпроса, кой е любимият му композитор, Христов отговаря: „Модест Петрович Мусоргски, а от западноевропейците - Верди с неговия „Дон Карлос“, чрез който ми подари Крал Филип! Доколко обожавам Модест Петрович, се вижда от факта, че се заех със записа на всичко, което този композитор е написал."

Това е първият цялостен запис на песните на Мусоргски. Фирмата за грамофонни плочи в Париж „Ла воа дьо сон метр“ е увековечила един шедьовър на изпълнителското майсторство, в който творческата стихия на певеца-художник се разгръща конгениално със стихията на композитора.

Хубав албум с много ценно съдържание допълва записите. В него са поместени статии, от специалисти върху живота и делото на Мусоргски на английски, италиански и френски. Даден е и текстът на отделните песни в оригинал и превод (английски, италиански, френски), както и историко-естетическият анализ на всяка поотделно, работа на самия изпълнител. На разположение на издателството Борис Христов оставя своята богата лична колекция от документи и снимки свързани с живота и дейността на Мусоргски. Факсимилета и копия от картини на руски художници с ясно изразени социални тенденции и намерили тоново отражение в творчеството на композитора, съставляват илюстрациите към албума. А предговорът, който носи подписа на Борис Христов, хвърля светлина върху подтиците, довели до такъв щастлив резултат: „Безпределната ми любов към гения на Модест Мусоргски ме накара да прегърна певческото изкуство, променяйки изцяло моя живот, тъй като аз се бях насочил към юридическата кариера ... Пребиваването ми във Франция породило у мене идеята за един пълен запис на песните на Мусоргски... Аз посветих дълги години на проблемата за тълкуването му. Проникнах се от мисълта му и от обстоятелствата на неговия живот, за да мога да разбера неговото изкуство." „Една голяма поема в 4 плочи“, озаглавява Теодор Чели преценката си за блестящите резултати на това благородно усилие. Следва текстът: „Истински паметник на славата на Мусоргски е пълното издание на песните му от „Ла воа дьо сон метр"... Гласът на Борис Христов има онзи оттенък, наситен с меланхолия, който ние чувствуваме като незаменима расова дарба на славяните. Глас, религиозно-патетичен, пълен с изблици на бунт и въпреки това способен да се

огне до примирение. Трагичен глас даже когато изпълнява иронични фрази - глас на велик „протагонист“. На мене ми се струва, че най-голямата творба на Мусоргски не е „Борис Годунов“, а тези 4 плочи, в които е заключена тайната на неговата музикална драма..." В същия дух пише и прочутият френски музиколог Пеншерл: „Най-големият паметник на Мусоргски, издигнат досега, е създаден от Борис Христов с изпълнението на всички песни на руския гений, издадени от „Ла воа

дъосон метр".

С фирмата „Ла воа дьо сон метр" Борис Христов е осъществил и други много ценни записи: песента на княз Галицки и арията на Кон-чак из операта „Княз Игор" от Бородин, молитвата на Досифей из „Хованщина" от Мусоргски, песента на Варяжкия гост из „Садко" от Римски-Корсаков, арията на Филпи II от „Дон Карлос" (Верди), каватината и арията на Дон Гомец от „Ернани" (Верди), пролога и арията на Мефисто от „Мефистофел" (Бойто) и др. Напоследък има записани и песни от Рахманинов, Чайковски, Римски-Корсаков и Глинка. Името на Борис Христов е свързано и с цялостните записи на няколко опери, на първо място „Борис Годунов", в която артистът изпълнява трите партии: Борис Годунов, Пимен, Варлаам. Този цялостен запис, оценен като истинско събитие в международния музикален живот, хвърля нов блясък върху артистичната фигура на Христов. За изпълнението на трите партии нему е присъдена голямата премия на Френската академия за грамофонни плочи през 1953 г. Неофициално той бе получил наградата още във време на записа. В свое писмо съпругата му пише: „Французите от оркестъра на Радио Париж и хористите плачат от възторг, докато Борис пее. А след всеки сеанс му правят овации."

В цялостен запис са осъществени и оперите: „Иван Сусанин" от Глинка с Борис Христов в ролята на Сусанин; „Дон Карлос" - два различни записа с Борис Христов в ролята на Филип II; „Фауст" (Гуно) - два различни записа с Борис Христов в ролята на Мефисто-фел; съкратено издание на „Мефистофел" (Бойто) с Борис Христов - Мефисто; „Симоне Боканегра" (Верди) с Борис Христов - Фиеско; „Аида" (Верди) с Борис Христов - Рамфис.

Задачата на Борис Христов при записването на известни опери е не само да се яви като изпълнител. При някои случаи той поема задължението за общата подготовка на записа - да определи артистичния състав, диригента, театъра. В музикалната къща „Ла воа дьо сон метр" той се радва на изключителен авторитет. През 1962 г. се налага да се направи нов запис на „Борис Годунов". В обяснителните бележки, които придружават плочите, се изтъква, че „при презаписването участието на Борис Христов, признат за най-добрия изпълнител на ролята на Мусоргскивия монарх след Шаляпин, е *conditio sine qua pop*". Борис Христов от своя страна също поставя условия - той настоява да се покани за презаписването хорът на Софийската народна опера, който според него е най-добрият в Източна Европа. На грамофонния запис Борис Христов гледа като на една много отговорна работа. След всеки пасаж той моли: „Нека чуем записаното!" „Не, не е хубаво! Аз не познавам своя глас!" И изведнъж от слушател той става действащо лице. „Беше нещо изключително, пише един от присъстващите, да гледаш как Христов биваше внезапно обзет от гнетящите халюцинации

на Борис. Той беше ту един изтънчен бас в добре скроен италиански костюм, ту изведнъж се превръщаше в цар, залитащ сред ужаса на неспокойната си съвест."

Тези бързи превъплъщения са резултат на упорита задълбочена предварителна работа. Сам артистът ни дава възможност да надникнем в неговата творческа лаборатория.

„Партията на Борис Годунов е един от жалоните на моята артистична кариера и може би най-важният, пише той. Винаги, когато изпълнявам ролята на цар Борис, аз чувствавам дълбоко близостта й с другите характери, всеки от които представлява един скъпоценен камък от вече преминал свят. Между тях изпъкват, обгърнати в мистичния им реализъм, очарователните характери на Пимен и Варлаам, 'от които съм бил винаги силно привлечан. Преди години, при първия запис на операта, Исай Добровен ме склонил да изпълня трите роли. Неговото дълбоко познаване на руската музика и неоспоримите му качества на музикант надвиха естествената ми неохота на начинаещ, която ме възпираше да се нагърбя с трудната и отговорна задача. Той не само ми вдъхна смелост да направя опит, но подкрепи и вярата ми, че имам способност да интерпретирам подходящо тези роли, като придам на всяка от тях нейния собствен характер, макар че те са свър* шено различни една от друга.

Оттогава вродената ми страст към музиката на Мусоргски расте непрекъснато и голяма част от артистичната ми дейност е посветена на нея.

Чрез дългото изучаване и многобройните изпълнения на неговите опери вярвам, че съм успял да се вживея в „света на Мусоргски" дотам, че да се чувствам като неразделна част от него.

Аз се научих да анализирам средата и атмосферата, обкръжаваща съществуването на всеки

един от неговите характери, като освен това вникнах в най-малките им потънкости: физическите им и морални качества, психологическите и умствени реакции, религиозно възпитание и човешка отзивчивост, причината и израза на чувствата и на външните действия. Така се достигна накрая до пълното реализиране на тези характери и те се поднасят отново пред публиката верни на живота.

Със скромност и без всякакво желание да се произнасям върху които и да било минали или бъдещи интерпретации на тази велика опера, аз вярвам, че изпълнението на трите роли съм следвал моя здрав артистичен инстинкт. Тази силна вяра и ясният поглед върху идеите на Мусоргски ме подбудиха още веднъж да интерпретирам трите роли в този нов стереофоничен запис.

Интерпретацията, която съм дал, е фактически същата, както по-рано, но обогатена от опита на стотиците изпълнения и моята собствена артистична зрелост." Грамофонната фирма е възложила на Борис Христов грижата по подновяване въобще на старите записи, тъй като техниката постоянно се усъвършенствува. Борис Христов пък си има свои планове: „Докато не запиша песните на всички композитори от кръжока „Мо-гучая кучка“, на Гречанинов, Даргомижски, Глинка и Чайковски, за мене няма почивка и спокойствие. Прослушвам песни всеки ден, намирам дефекти, които трябва непременно да поправа. Заедно с тях ще пусна и няколко български народни песни, които записах напоследък - две родопски песни, една на Добри Христов, една македонска народна песен и още една народна песен в разработка на Георги Спасов. Интересуват ме и песните на съвременни наши композитори.

Като завърша всички руски песенници, ще се обърна към немската класика. Захванал съм и нещо друго - работя над антология на българската народна песен. Това дело е започнал моят баща. Досега той е събрал 800 песни. Именно върху този голям материал работя." Между другото Борис Христов работи и върху новооткритите мадригали от XVI в., които някакъв неизвестен любител на неговите записи му изпраща с пожелание „да ги остави на вековете". Това е само в най-общи черти участието на Борис Христов в инициативите на грамофонната къща „Ла воа дьо сон метр". С него са направени много повече записи. *

Всеки, който се е срещал с голямото изкуство на Борис Христов, е под властта на непреодолим възторг - дори и тези, които познават изпълненията на артиста само от радиопредаванията или от грамофонни записи. Купчините писма, струпани в информационния отдел на Радио София, са ярко доказателство за това. Хиляди, хиляди неизвестни почитатели и най-много от Съветския съюз. И между тях съветската актриса Ирина Горденина. Тя е успяла да открие адреса на родителите на Борис Христов, с които до смъртта на Кирил Христов поддържа сърдечна преписка на една единствена тема - Борис и неговото неподражаемо изкуство. Всяка дума в писмата ѝ е израз на най-топло чувство и дълбока почит към тези, „които са подарили на света това прекрасно и високо надарено създание". Горденина знае колко много Борис Христов «бича руската музика и му изпраща редовно нещо, което се отнася до нея - по-специално материали за живота и творчеството на Мусоргски. До родителите му пък по специален човек изпраща едно малко сандъче с интересно съдържание - огърлица и колан за сабя, останали от нейния пра-дядо, генерал Скобелев. Тя ще търси начин да изпрати и сабята му Това скъпо за нея наследство от Белия генерал, чиято слава е така тясно свързана с историята на България, артистката иска да остане в колекцията на Борис Христов като знак на дълбокото ѝ преклонение пред изкуството му. В отговор на писмото на Кирил Христов по този повод тя пише:

„Дълбоко уважаеми, господин Христов! Безкрайно съм трогната от Вашето чудесно писмо!... Аз съм така щастлива, че всичко това Ви се харесва. Ще се хареса ли на Вашия син? Щом това старинно руско изкуство е по вкуса Ви, от сърце Ви моля, направете ми тази чест и прие мете изпратените дреболии просто като малък спомен от мене в знак на голямото уважение към Вас и преклонението ми на актриса пред вдъхновеното, прекрасно майсторство на Вашия син! За съжаление аз мога да се наслаждавам на неговото дивно пеене само по нашето радио ... Как завиждам на онези, които могат да го слушат и виждат в операта..."

Искрено Ваша И. Горденина.

Но грамофонната плоча без друго отнема нещо от блясъка на гласа и затова френският

президент Ориол казва пред директора на грамофонната къща, след като е чул певица в живо изпълнение: „Чух Борис Христов в операта. В действителност той е нещо изключително, а „записан“, т. е. на плоча, съвсем не е така.“

Ние, принудените да се задоволяваме със записите на „Хис мастърс войс“, все пак благодарим на техниката, защото тя ни дава възможност да чуем в салона на студио „Музика“ записите на „Дон Карлос“, „Фауст“, „Борис Годунов“ или прекрасните песни на Мусоргски. В салона на студиото слушателите често виждаха един стар човек, който, незабелязан от никого, влизаше и сядаше на последния ред. Той тихичко тананикаше заедно с този, който някога се боеше да пее пред хора, а сега пее пред целия свят. Никой не му се сърдеше - бащата се бе сродил с ролите на своя син, спомените за които е скътала малката стара къща. Малкото салонче се е превърнало във фотоизложба: Борис Христов в ролята на Филип II. Борис Христов в ролята на Мефистофел, в ролята на Досифей, а ето го и като Борис Годунов, любимата му роля (според собственото му признание), в която се е явявал над 300 пъти от 1948 г. до 1954 г. и която му е носила винаги извънреден успех. Това е списъкът на най-предпочитаните роли. Тях артистът разработва с особена любов и, както сам се изразява, при изпълнението им на сцената се старае да внесе винаги нещо ново. Следва нова дълга поредица: Борис Христов в ролята на Кончак, в ролята на Мойсей, на Варлаам, в ролята на..., но нека не изброяваме цялата галерия от роли, взети из повече от 40-те опери (до 1954 г.)¹.

Тези непрекъснати превъплъщения, и то в едно много кратко време, биха затруднили всекиго. И затова артистът заявява: „В досегашната си практика съм изпълнявал преголям брой роли, ала напоследък изпълнявам главно басовите роли в около 10 опери. В тези роли съм се специализирал и смятам, че и другите певци трябва да следват този

1 Не разполагаме с пълни данни за точния брой на ролите, които Борис Христов е изпълнявал. Те са много повече.

Пример: Преголемият брой роли, а особено когато са от различен характер, е в ущърб на качеството.“

Между образите на скитниците-монаси, на летописците с бради и строги погледи, на царе, терзани от зловещи замисли, една снимка на млад красив мъж в опънати бели чорапи и светла перука прави някакво странно изключение. Това е единствената роля на Борис Христов „без брада и мустаци“. „Чрез нея (ролята на граф Робинзон от „Тайният брак“) показах, че мога да бъда и весел на сцената. Има-х голям успех, но за жалост малко са оперите, в които бих могъл да покажа това“, пише Борис Христов след премиерата. Снимки, твърде много снимки и към тях неизменното посвещение: „На милите майка и татко. Ваш син Борко.“ Това е онзи Борко, който в спомените на съседите живее като тихо и възпитано момче, а за родителите е още и послушен син. Твърде малко е обаче да кажеш само „послушен син“, след като през ръцете ти са минали цяла купчина писма, които летят, за да запълнят самотата в малкия дом. Синът е днес в Рим, утре в Париж, а в друг ден в Лондон или Ню Йорк, но неговото трепетно „мили мамо и татко“, „татко и ти, моя майко“, „мили и скъпи мои мамо и татко“, „прегръща ви горещо, преизпълнен с обич и синовна преданост, вашият любящ ви син Борко“ е навреме в София, за да разкрие синовната загриженост и любов, която достига до пиетет. Широкият свят като че не е наложил никакъв печат върху отношенията на син към родители, почиващи върху стари патриархални принципи - артистът Борис Христов се стеснява да запуши пред баща си. „За бога, разрешете на Вашия син да запуши, неловко му е пред вас“, се обръща при даден случай негов приятел в Рим към бащата на артиста. Баща си и майка си Борис Христов чувства като свои морални кредитори, на които ще остане вечен дължник. „Обичам ви и ви обожавам, както рядко би могъл да стори син с родителите си, гордея се с вас и желая и правя всичко възможно, щото и вие да се гордеете с мене“ - най-често срещаният мотив в писмата до родителите му. Пред приятели в Рим пък повтаря: „Вървя по стъпките на моя баща, каквото има добро в мене, от него го нося.“ И сигурно в най-голяма степен скромността. За успехите на своя син Кирил Христов говореше с радост, но не и със са-мохвалство. Или може би с известна законна гордост, защото каквото е извоювано, извоювано е с безмерно усърдие.

„Роден артист от глава до пети“, по думите на проф. Асен Димитров Борис Христов представлява едно изключително съчетание на външни сценични качества, чувствителност,

артистично майсторство, рядка певческа дарба, музикална интелигентност, обща култура и завидна трудоспособност. Той е не само в състояние упорито да работи - той работи с любов, защото трудът подхранва неговата жизнерадост: „Без работа лошо - човек се отегчава и всички лоши мисли му идват в главата", пише до родителите си.

На въпроса пък: „На какво се дължи Вашият извънреден успех?", Борис Христов отговаря: „Преди всичко на природата, която ме е надарила с глас и чувство, а след това на моя учител, някога славния баритон Рикардо Страчари, който направи от мене певец. Ще прибавя като трето условие и моята воля и упоритост, с която се стремя към у съвършенству ване." „Бях в Рим, видях живота му - труд, труд и труд", така отвърщаше Кирил Христов, когато питахме как живее неговият син. Бащата никак не може да разбере защо е нужно от 9 до 12 и от 2 до 6 часа да работиш като студент, когато вече си хванал щастието за перчема. А синът отвърща: „Работя много, първо - защото ми прави удоволствие и, второ - защото гласът трябва да се поддържа винаги в добро състояние. Ако не вървиш напред, ще останеш назад!" Максима, напълно оправдана от блестящите резултати, които издигат изкуството на Борис Христов на такава висота. „Изключителен артист, художник-певец с гениално прозрение и задълбочен до най-краен предел на певческото си изкуство в търсене, изработване и предаване на най-малките подробности на музикалната интерпретация" - казва професор Асен Димитров за своя бивш хорист и с още по-голям възторг добавя: „Изключителен артист, роден художник-певец с богата творческа индивидуалност и голям духовен формат." Съчетание на качества, абсолютно необходими за истинския служител на оперното изкуство.

Още Верди, Вагнер и Мусоргски схващат оперното изкуство като синтез между музика и драматично действие. Верди, отхвърля категорично прочутата певица Тадолини за ролята на Леди Макбет, защото „Тадолини е прехубава, за да изпълнява тази партия. На Тадолини лицето е прекрасно и добро, а аз бих искал да видя Леди Макбет уродлива и зла. Тадолини владее гласа в съвършенство, а аз бих желал щото Леди съвсем да не пее... Аз бих желал гласът на Леди да бъде рязък, приглушен, мрачен."

За ролята на Корделия Верди препоръчва три певици: „И на трите гласовете са слаби, но имат талант, душа и сценичен усет." На другомясто пък пише: „Гандучи е повече певица, отколкото актриса и е съвсем ясно, че тя не може да бъде Азучена."

Това са схващанията на Верди за оперния актьор, който на сцената трябва убедително да съгласува пеене, жест и слово. Неговата задача е далеч по-трудна от задачата на драматичния актьор. Оперният актьор трябва да се раздвои между драматично и вокално изпълнение, като едното и другото бъде напълно овладяно. Затова Борис Христов е много повече от голям певец. Той принадлежи към истинските оперни певци - не тези, които „пеят ноти", не и тези, които „говорят слова", а тези, които „изразяват нещо, нещо дълбоко човешко". У него певец и артист са слети в една неделима цялост, над която доминира богато въображение. Поради това той „чувствува във всеки момент от действието душевното_ състояние на изобразяваното лице", нещо, което се изисква безусловно в реалистичното оперно изпълнителско изкуство. Това е доловил у Христов музикалният кореспондент на „Джорнале д'Италия", който пише през март 1961 г. за неговия Борис Годунов:

„Борис Христов е един велик певец. В неговия случай думата певец придобива изключителна стойност -- тя служи да определи този, който повече в пеенето, отколкото в жеста разрешава драматичната стойност на музиката. Неговата игра е ръководена от музикалния акцент и е чудесна, защото е изравнена във всичко и за всичко в партията на Борис."

У Борис Христов една съвършена школа, дълбока чувствителност и голяма култура са поставени в услуга на изключителен по качества глас. Благодарение на това съчетание у него музикалното пресъздаване е винаги в унисон със сценичния образ. Той преодолява всички трудности, свързани с особеностите на оперното изкуство, и превръща пеенето във „функция от едно централно напрежение, което цели сценичното изобразяване на характерите", без да спекулира с вокалната виртуозност. Музикалният компонент на ролята за него е само средство за разкриване на една „вътрешна истина", която „трябва да прозира през формата", за да имаме изкуство, както го изисква Оюгст Роден. И това е постигнато чрез дълбоко чувство за мярка, без шарж, естествено, просто. А простотата в изпълнението (изразявам пак мисъл на Роден) е най-тънкият вкус, тя е върхът на изпълнителското постижение. Достигнало този "връх, изкуството на Борис Христов се превръща в

точка, при която противоречията заглъхват. Всички преценки за него звучат като един нестихващ възторг. Те всички имат нещо много общо и независимо от това, дали изхождат от непосредствено впечатление, или от впечатление, добито от фонозаписи, водят до едно заключение: артист с „грамадна сила на гласа“, с прекрасен и колоритен тембър, широк регистър, свършена школа, завладяваща фразировка и безукорна отчетливост на дикцията.

Отнасяйки се съвсем добросъвестно към партитурата, Борис Христов разкрива не само изключителна способност за индивидуална интерпретация, но и дарба за психологическо вдълбочаване. Това му помага да извае ярък и завладяващ образ - негова главна задача. По повод работата си над Досифей от „Хованщина“ той пише до своите родители: „Успях да откроя грандиозността на това лице и се постарах да го пресъздам по мой начин. Успях, т. е. успях да тръгна по правия път, и това ми проявление беше признато широко от публиката и критиката.“

Да намери правия път към вярно разкриване на образите, ето де са насочени усилията на артиста. До правия път, чрез който Борис Христов разкрива сложния душевен свят на Борис или Кончак, Филип или Мефистофел, водят обаче безкрайно много лъкатушения и човек се пита - колко са артистите, които минават през тях? Образите, които една ентузиазизирана публика посреща с нестихващи овации, се раждат в тишината на кабинет, във всичко напомнящ кабинета на учен. Ще се разучава Филип II из операта „Дон Карлос“. Върху бюрото на артиста лежи вече четиритомна история на испанското средновековие. Тя ще обрисова цялата епоха на Филип II, ще разбули тайните на Ескуриал и ще осветли помислите на страшния му господар. След това ще се пристъпи към творбата на Шилер и към обстоятени изследвания върху нея. И още много очерци и изследвания. После разучаване на либретото и партитурата, докато се стигне до образа, който, поставен на сцената, ще смазва със своята реалност и ще уди-вява с артистичния замах. „Борис работи като същински учен“ - казваше баща му.

Това е пътят, по който се достига до психологичната същина на образа. Външното му оформяване е нова сериозна грижа. Един артист с по-малко дарба и повече самомнение не би засядал в гримьорната си два часа преди представлението. Но Борис Христов е там, търпеливо изследва всяка сянка на лицето пред огледалото и работи върху макиажа. „Всичко е в израза“, твърди той. И в творческия огън, който винаги гори в сърцето му.

„Вълнувате ли се още на сцената, така както сте се вълнували в началото на кариерата си?“

„Винаги се вълнувам. Без вълнение няма изкуство.“ Борис Христов не мисли за образите си само когато се занимава с колекциите си от художествени картини, старинни книги и сребра, пощенски марки (той е известен филателист) или когато е на кино - любимото му развлечение от ученическите му години. Разходките обаче положително използват за разкриване на „правия път“. „Аз обичам особено много да се разхождам и да изучавам минувачите по улицата. Понякога достигам дотам - с часове да ги следя, за да наблюдавам държането им.“

Интерес, който без друго има някаква връзка с артистичната му дейност. Не бе ли открил Шаляпин своя дон Базилио при едно пътуване, когато щастливият случай го бе поставил лице срещу лице в едно купе с неговия прототип?

Творческият път на Борис Христов буди голям интерес и ненапрасно грамофонната къща „Хис мастърс войс“ поема инициативата да се издаде подробно изследване върху живота и работата на този забележителен артист, у когото всяка стъпка е само звено от един обширен творчески план, замислен със замах и следван методично и неотклонно.

У Борис Христов целият режим на живот е съобразен с изискванията на сцената, на която той се е обрекъл беззаветно. В свое писмо съпругата на артиста пише по повод постоянните покани на възторжените българи в Америка: „Трудно е да убедиш тези мили хора, че Борис няма време и сили за приеми, банкети и речи. Той може само да учи, да пее и да почива. Без тези три необходими елемента той не може да дадена своето отечество славата, която всички очакваме от него...“

В славата, която Борис Христов печели, влага безшумно своя принос съпругата му Франка, дъщеря на видния италиански музикален критик де Ренсис. Скромна, високо интелегентна и упорита, тя е истински негов другар и верен спътник в неспокойния му живот на артист. Отзивчива към всички негови начинания и творчески замисли, тя прави цел на живота си грижата около своя велик другар. „Каква радост е за мене да сътруднича с един такъв човек“ - пише Франка Христова.

Всичко, което се отнася до него, тя върши с любов: грижливо подрежда скъпите му театрални костюми и перуки, води деловата му кореспонденция, създава му атмосфера за творчество, отстранява от пътя му всичко, което би смутило неговия дух. Защото, както казва сам артистът, и „най-слабите смущения имат влияние върху гласа“.

Борис Христов се грижи да държи във форма не само гласа си. Стремежът да даде пълна сценична илюзия, при която фигурата има голямо значение (особено за неговите роли), го кара да се примири с много ограничения, та дори и в храненето.

„За мене животът няма смисъл във форма не само гласа си. Стремежът да даде пълна сценична илюзия, при която фигурата има голямо значение (особено за неговите роли), го кара да се примири с много ограничения, та дори и в храненето.“
„За мене животът няма смисъл във форма не само гласа си... на прекрасната моя работа на артист... Бих желал до края на живота си да пея така, както пея сега“, казва пред журналисти. А с думите: „Аз съм длъжен да следвам един строг режим, когато пея... Песента е целият ми живот“, той деликатно отблъсква поднесената цигара.

Песента е целият му живот. И в името на тази дивна своя песен той учи, постоянно учи. Една богато обзаведена библиотека, съдържаща повече от 2000 тома само музикална литература, в която са любон са скътани ценни ръкописи и най-великите творби на човешкия литературен и музикален гений, ще говори на поколенията за подвига на човека, обрекъл себе си на прекрасното си изкуство. А малката извехтяла „История славяноболгарская“ от Паисий Хилендарски ще е знак, че той е чувствувал живо пулса на българската си кръв. И сигурно не колекционерско чувство е действувало, когато той измъква от рафтовете на римските букинисти старопечатна италианска история, в която се дават сведения за България много преди нашето Освобождение. Един оригинален портрет на Ботев пък Борис Христов откупува на баснословна цена .от италиански колекционер.

Имаше някога хора, които смятаха, че ще спечелят повече престиж пред външния свят, ако заличат българското си име. А Борис Христов пише: „Така нося името на милата си родина и се гордея.“ Този израз става нещо като лйтмотив. През февруари 1960 г. пред български кореспондент в Милано Борис Христов казва: „Кой не иска да се върне у дома? Как искам да отпочина на родна земя... Сега обаче имам извънредно много задачи. Аз нямам право да се отказвам от моите ангажименти, защото България трябва да се гордее с мене така, както и аз се гордея, че съм българин!“ На 12 юни 1963 г. се разнесе новината - Борис Христов пристига тази вечер в София! Всички - познати и непознати, които знаят голямото му изкуство, са в някаква особена екзалтация.

На летище Враждебна едно развълнувано множество причаква с трепет самолета, който ще свали „на родна земя“ „гордата певческа слава на България“. Борис Христов пристига неофициално. Но има ли значение това? Представители на тогавашното Министерство на просветата и културата, на музикалните институти, безброй граждани - негови почитатели и, разбира се, на първо място старите приятели - гуслари, са изпълнили хола на аерогарата. Между посрещачите е и една стара прегърбена жена, която се вълнува от по-други чувства. Мечтата, лелеяна толкова години наред, бе станала действителност - в обятията си тя ще притисне тази вечер своя скъп син. Много нещо са изменили годините в него. Дълбокото синовно чувство обаче е непокътнато и то се излива сега чрез радостни сълзи, станали израз на години потискан копнеж по родина и родна среда. Те са отговор и на гусларския поздрав - „Родна песен нас навек ни свързва“. Новината, че Борис Христов е в София, върви с бързината на електрически ток. Всеки се пита колко време ще стои? Ще пее ли ? По някакви невидими пътища дневната програма на Христов става всеобщо достояние и в миг неговата орбита привлича заплени сателити:

Борис Христов отива да се поклони на гроба на скъпи свои покойници. Нека не мисли, че ще бъде сам със скръбта си.

Борис Христов ще бъде на изложбата на своя стар учител по рисуване. Едно ентузиазирано множество търпеливо го чака и посреща артиста възторжено.

Борис Христов ще има среща в концертната Зала „България“ с хор „Гусла“. Приятелите-гуслари искат да пеят днес само за него, някогашния свенлив солист. Залата отрано е буквално претъпкана от народ. Всички са така щастливи, че са видели своя кумир, че са го чули да говори, и най-важното, че са чули да казва: „Скоро, много скоро, ще дойда пак в родината си, за да пея.“

Домът му на улица „Цар Самуил“ е в постоянна обсада. Хора от най-различни среди молят само да го видят, да му стиснат ръката, да чуят гласа му.

Борис Христов ще бъде само 12 дена в България. А при това той трябва да посети толкова

много места - „Дома на правниците“, операта, Двореца на пионерите, концерта на хор „Бодра смяна“. И навсякъде, където се мерне неговата внушителна фигура, оставя след себе си диря от очарование, бурни ръкопляскания и викове „браво!“. В края на второто прослушване на конкурса за млади оперни певци в Зала „България“ се разнася шепот: „Борис Христов дойде!“ Вълшебният израз бе произнесен и една неудържима стихия се отприщи и увлече и слушатели, и състезатели. Това бе наистина върховен израз на обич и преклонение, тържество на артиста-победител. В очите му блестяха сълзи.

*

Преди години Кирил Христов бе изпратил сина си за чужбина с думите : „Пази честно българското си име.“ Завоювал бляскав артистичен престиж, години след това Борис Христов отвръща: „Където и да съм, пред мене е винаги България - малка, но незаменима.“ И продължава: „Татко и ти моя майко, напомняйте на приятели и познати, че целият този неуморим труд, който полагам, е посветен на нашия народ и на малката, но неповторима в света по хубост България. Нека никой да не мисли, че го правя за материални печалби - с тях и без тях аз съм все същият. Изкуството е, което ме гони по света, и знамето наше.“